

SINIR KAÇAKÇISININ DEĞİŞEN SOSYAL PROFİLİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

A SOCIOLOGICAL STUDY ON THE CHANGING SOCIAL PROFILE OF THE BORDER SMUGGLER

Doç. Dr. Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ

Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
cagdereli@mersin.edu.tr

Mersin / Türkiye

ORCID: 0000-0002-1530-6200

Servan SARIHAN

servansarihan.13@gmail.com

Van / Türkiye

ORCID: 0000-0003-1993-9635

ÖZET

Bu makalede sınır kaçakçılarının değişim halindeki sosyal profili incelenmiştir. Küreselleşme sürecinde enformel akışların (kaçakçılığın) çıkış, varış ve ara noktalarında artan karmaşık sorunlar yaratmasına rağmen, bu sürecin temel aktörü olan kaçakçıların yeterince tanınmaması bu incelemenin önemli nedenidir. Bu konu bilim alanında gereken ilgiyi görmemiştir. Makalede problemleştirilen bu konu fenomenolojik bir çalışma ile betimlenmiştir. Bunun için eski tip sınır kaçakçıların sosyal profillerine ait bilgiler sınır kaçakçılığı temalı “Hudutların Kanunu” ve “Katırcılar” filmlerinden elde edilmiştir. Yeni tip sınır kaçakçıların sosyal profillerine ait bilgiler ise 2022 yılı içerisinde Van ilinde sınır kaçakçılığı olgusu ile bağlantılı olan ve kartopu örnekleme tekniğine uygun olarak belirlenen 30 kişi ile yarı yapılandırılmış bir soru formu aracılığıyla görüşerek elde edilmiştir. İki kaynaktan elde edilen veriler etkileşimsel söylem analizi tekniğine uygun olarak incelenmiştir. Bu incelemede eski ve yeni sınır kaçakçıların sosyal profili dört özellik çerçevesinde betimlenmiştir: Demografik özellikler; Sosyal roller, davranışlar ve tutumlar; Sosyal ağ ve ilişkiler; ve Sosyal statü ve güç yapıları. Makalede sosyal ağ teorisi perspektifi esas alınmıştır. Makale incelemesi sonucunda ulaşılan genel bulguya göre, Van ili özelinde, sınır kaçakçısı sosyal profilinin geleneksel ve modern formu vardır. Sınır kaçakçısı sosyal profilinin geleneksel özü korunsa da sosyo-kültürel ağ parçalanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sınır kaçakçısı, sosyal profil, söylem analizi

ABSTRACT

In this article, the changing social profile of border smugglers is examined. Although informal flows (smuggling) create increasingly complex problems at origin, destination and intermediate points in the globalization process, the fact that smugglers, the main actors of this process, are not sufficiently recognized is the important reason for this review. This issue has not received the necessary attention in the field of science. This issue, which is problematized in the article, is described with a phenomenological study. For this purpose, information about the social profiles of old-style border smugglers was obtained from the border smuggling themed movies "The Law of the Borders" and "Mule Makers". Information about the social profiles of the new type of border smugglers was obtained by interviewing 30 people who were connected to the border smuggling phenomenon in Van province in 2022 and determined in accordance with the snowball sampling technique, using a semi-structured questionnaire tool. Data obtained from two sources were examined in accordance with the interactional discourse analysis technique. In this analysis, the social profile of old and new border smugglers is described within the framework of four features: Demographic features; Social roles, behaviour's and attitudes; Social network and relationships; and Social status and power structures. The article is based on the social network theory perspective. According to the general finding reached as a result of the article review, in the province of Van, the border smuggler social profile has a traditional and modern form. Although the traditional essence of the border smuggler social profile is preserved, the socio-cultural network is fragmented.

Keywords: Border smuggler, social profile, discourse analysis

1. GİRİŞ

Sınır kaçakçılarının sosyal profilini problemlendirerek araştırmanın önemli nedeni şöyle ifade edilebilir: İnsanların ve malların hareketliliğinin arttığı küresel dünyada, enformel akışların (kaçakçılığın) çıkış, varış ve ara noktalarında artan karmaşık sorunlar yaratmasına rağmen, bu sürecin önemli bir figürü olan kaçakçılar yeterince tanınmamaktadır. Bunun önemli bir nedeni gerekli bilimsel bilginin eksik olmasıdır. Özgen tüm dünyada sınır çalışmalarını yapan sosyolog ve antropologların sayısının 300-350 dolayında olduğuna dikkat çekmiştir (2011 Aralık). Kamuoyunun kaçakçılar hakkındaki algısını genel olarak medya şekillendirmektedir. Medya ise yerine göre bu algıyı çarpıtabilmektedir. Öte yandan enformel akışlar çok boyutlu ve çok aktörlü olmasına rağmen gerek medyada gerekse bilimsel çalışmalarda daha çok yasadışı (kaçak) taşınan *şey* odaklanılmaktadır. Çok kez yasadışı şeyi *kimlerin* taşıdığı merak bile edilmektedir. Sınır kaçakçılığı yasadışı da olsa bir ticaret biçimidir. Bu ticarete hangi malların konu olduğu, nerelerde yapıldığı, hacmi vb. bilgiler görece mevcuttur ama özellikle "sınır kaçakçısına" dair bilgiler yetersizdir. Günümüzde çeşitlenen ve artan kaçakçılık faaliyetleri toplumları aşan küresel bir problem haline gelmiştir. "Ulusötesi organize suçlar" başlığı altında ele alınan bu konunun, dünya genelinde kamu güvenliğini tehdit ettiğine, halk sağlığını bozduğuna, demokratik kurumlar ve ekonomik istikrar üzerinde olumsuz etkileri olduğuna ve ulusal ve uluslararası güvenlik için tehdit oluşturduğuna dikkat çekilmektedir (NSC, no date). "Sınır kaçakçılığı" ise problem içinde problemdir. Bu problemin çözümlenebilmesi için önce açıklanması gerekir. Kapsamlı bir açıklama yapabilmek için ise önce bu olgu ve sürecin baş aktörü olan kaçakçı sosyal profilinin bilinmesi gerekir. Bu probleme çözüm üretilebilmek için sınır kaçakçılığı olgusu disiplinler arası bir yaklaşımla, ekonomi-politik ve sosyo-kültürel boyutlarıyla ve teorik ve pratik çalışmalarla ele alınmalıdır.

Bu inceleme sürecinde sosyal bilimlerin kavşağında yer alan sosyoloji bilimine önemli bir görev ve sorumluluk düşmektedir. Bu bilinçle bu çalışmada Türkiye'de değişen sınır kaçakçısı profili fenomenolojik bir araştırma ile betimlenmiştir. Eski tip sınır kaçakçılarının sosyal profillerine ait bilgiler sınır kaçakçılığı temalı "Hudutların Kanunu" ve "Katırcılar" filmlerinden elde edilmiştir.

Yeni tip sınır kaçakçılarının sosyal profillerine ait bilgiler ise 2022 yılı içerisinde Van ilinde sınır kaçakçılığı olgusu ile bağlantılı olan ve kartopu örnekleme tekniğine uygun olarak belirlenen 30 kişi ile yarı yapılandırılmış bir soru formu aracılığıyla görüşerek elde edilmiştir. Görüşülen kişiler şu anda kaçakçılık işi yapanlar değil, hüküm giymiş olan veya önceden kaçakçılık işi yaptığı halde şimdi uzak duran kişilerdir. İki kaynaktan elde edilen veriler etkileşimsel söylem analizi tekniğine uygun olarak incelenmiştir. Yöntem bölümünde tanımlandığı üzere etkileşimsel söylem analizi, sosyal gerçekliğin günlük konuşma yoluyla nasıl başarıldığını anlamaya çalışan bir incelemedir. Bu incelemede eski ve yeni sınır kaçakçılarının sosyal profili dört özellik çerçevesinde betimlenmiştir: Demografik özellikler; Sosyal roller, davranışlar ve tutumlar; Sosyal ağ ve ilişkiler; ve Sosyal statü ve güç yapıları. Makalede tüm bu incelemede sosyal ağ teorisi perspektifi esas alınmıştır. Kavramsal ve Teorik Çerçeve bölümünde tanımlandığı üzere, kaçakçılık faaliyetleri belirli bir sosyo-kültürel ağ içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu ağ kaçakçıların hem anlam dünyalarının bir parçasıdır, hem de işlerini kolaylaştırmaktadır. Van ili özelinde sınır kaçakçılığı aşiret ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde şekillenen ekonomik bir faaliyettir. Bu perspektiften sınır kaçakçılığı en geleneksel biçimi dahil olmak üzere sosyal bir organizasyondur. Kaçakçı sosyal profili de kaçakçılık sosyal ağından bağımsız değildir.

Makalede Türkiye'yi küresel dünya ile bütünleştirme iradesinin ortaya konulduğu neoliberal ekonomi kararlarının alındığı 24 Ocak 1980 tarihi nirengi noktası kabul edilerek eski ve yeni sınır kaçakçısı profili bir arada betimlenmiştir. Bu dönem ayrımı önemlidir, çünkü bu tarihten sonra Türkiye'nin toplumsal yapısında köklü dönüşümler yaşanmıştır. En önemli dönüşümlerden biri, Cumhuriyetin, başlangıcından beri uygulanan, ithal ikamesiyle sanayileşme stratejisi terk edilerek, ihracata yönelik dışa açık bir gelişme stratejisi uygulanmaya başlamıştır. Bu politika Türkiye'nin küresel pazarla bütünleşmesini ve küreselleşme süreci içinde yer almasını gerektirmiştir. Bunu sağlamak için önemli bir araç olarak görülen telekomünikasyon yatırımlarına öncelik verilmiştir. Altyapısal bu değişikliklerle birlikte mekansal farklılaşma süreçlerinde de köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Liman kentleri ve sahiller önem kazanmıştır. Başta İstanbul olmak üzere özellikle Batı bölgelerindeki kentler küresel kentsel ağda bir yer edinmeye başlamıştır. Ülkede mekân organizasyonunun dönüşümünü belirleyen iki temel süreç olan nüfusun ve sermayenin mekândaki yeniden dağılımında bu dönemde önemli değişimler olmuştur. Bu yeni dönemde İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan demografik geçiş ve kentleşme gibi süreçler belli bir doyumluk düzeyine ulaşmıştır (Tekeli, 2011). Ve Türkiye'nin göç dinamikleri de değişmiştir. Türkiye artık etkin göç alan ve göç veren ülke statüsündedir. (Son 2 yıldır istikrarsızlaşsa da) Yurtdışı göç hareketleri içerisinde (en azından 10 yıldır) gelenler gidenlerden daha fazladır: Net göç hızı 2019'da %0,5 olarak gerçekleşmiştir (Çağlayandereli, 2022). Günümüzde yasadışı göçmen hareketliliği sınır kaçakçılığının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Türkiye'nin toplumsal yapısı değişirken bunun paralelinde sınır kaçakçısı sosyal profili de değişmektedir. Bilimsel çalışmalar yetersiz olduğu için "sırtçı" ve "katırcı" olarak tabir edilen geleneksel sınır kaçakçıları romanlardan, Yeşilçam filmlerinden az çok tanıyoruz. Ancak, "karınca" ve "delal" olarak tabir edilen modern kaçakçıları pek tanıdığımız söylenemez. Bu problemde hareketle bu çalışmada sınır kaçakçılarının geleneksel profilindeki değişimler incelenmiştir. Sınır kaçakçılığının modern formu uluslararasıdır ve örgütlüdür ancak yine de yer ve yerel kültür bağlamında sosyal bir ağ içerisinde yapılması ve aile geçim stratejilerinden biri olması gibi geleneksel özü aynıdır. Genel olarak sınır kaçakçılarının sosyal profili bireysel özellikler yanında yerel iktidar yapıları, devlet düzenlemeleri, kaçakçılığın kuralları ve kültürel değerlere dayanan etik bir anlayışla şekillenmektedir (Şenoğuz, 2014). Sınır kaçakçılığı yasadışıdır ama tarihsel derinliği olan ekonomik ve kültürel bir ilişki biçimidir. Bu gerçeklikten dolayı, bu çalışmada sınır kaçakçıları "etiketlemeye" ve "yargılamaya" özen gösterilmiştir.

2. LİTERATÜR

Araştırmaya başlarken sınır kaçakçısı sosyal profiline dair literatür hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Sosyal bilimlerde ve özel olarak sosyolojide sınır kaçakçılığı literatürü gelişmemiştir. Özel olarak sınır kaçakçı sosyal profili üzerine bilimsel çalışmalar ise oldukça yetersizdir. Literatürde kitap ve makale çalışmalarından daha çok lisansüstü tezlerde konu ele alınmıştır.

Kasım 2022 tarihi itibarıyla YÖK Tez Merkezi'ne kayıtlı lisansüstü tezler incelendiğinde “kaçakçılık” temalı 178 adet tez üretildiği tespit edilmiştir. Bu tezler temalarına göre sınıflandığında vergi kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve kaçakçılıkla mücadele temalarının daha çok çalışıldığı halde “sınır kaçakçılığı ve sınır kaçakçısı profili” temalı sadece bir adet tezin sistemde kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. İkinci bir sorgulamada YÖK Tez Merkezi'nde “sınır” temalı 184 adet tez üretildiği ve bunlar arasında dört adet tezin “sınır kaçakçılığı ve sınır kaçakçısı profili” temalı olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda ilgili tezlerde sınır kaçakçısının sosyal profiline dair bilgiler özet olarak tanıtılmıştır.

Ömer Anık yüksek lisans tezinde Türkiye–Irak sınır bölgesindeki geleneksel ticari faaliyetlerin süreç içerisinde kaçakçılık statüsüne dönüşmesini ve bunun koşullarını ve etkenlerini incelemiştir. Çalışmada geleneksel kaçakçılığın iki önemli etken sonucunda nitelik değiştirdiği ifade edilmiştir: Birincisi, 1980 sonrası bölgede çatışmaların artması sonucunda sınır güvenliği artırılmış ve gümrük harici geçişler görece engellenmiştir. İkincisi, küresel serbest ticaretin önem kazanmasıyla birlikte gümrük kapılarından geçiş önem kazanmıştır. Bu yeni koşullara bağlı olarak kaçakçılık faaliyeti “sırtçılık”tan “katırcılık”a ve katırcılıktan da “karıncalık”a dönüşmüştür. Sırtçılık, kendi hesabına yapılan küçük çaplı bir ticaret faaliyetidir. Katırcılık, başkasının hesabına yapılan ve hayvan gücü kullanıldığı için görece daha büyük çaplı bir sınırdan kaçakçılıktır. Karıncalık ise sınır kapılarından yolcu görünümünde gününbirlik gidip gelen ücretli işçilerin yaptığı bir kaçakçılık faaliyetidir. Anık'ın gözlemine göre, Cizre, Silopi ve İdil gibi ilçelerde “karıncalık” faaliyeti enformel bir istihdam biçimine dönüşmüştür. Öte yandan bu işi organize edenlerde sermaye birikmeye başlamıştır. Çalışmada sosyal bir ağ içerisinde yürütülen kaçakçılık faaliyetlerinin diğer aktörleri de tanımlanmıştır: Kaçak malın alım satımını yapan “tüccar”, tüccarın karşı taraftaki güvenilir adamı “delal”, mayınlı arazide rehberlik yapan “rêzan”, mal taşıyan karıncaların işvereni olan “esnaf” ve rüşvet (*bertil*) mekanizması içerisinde yer alan resmi görevliler. Bu çalışmada, “kaçakçılığın son yıllarda daha çok sınır kapıları üzerinden ve şirket, belge ve resmi görevli ilişki ağları çerçevesinde yürütüldüğü” araştırmanın temel bulgusu olarak ifade edilmiştir (Anık, 2019).

Ferhat Tekin doktora tezinde Hakkâri'nin Şemdinli-Derecik bölgesindeki insanların sınırın Irak tarafıyla kurduğu sosyolojik ilişkileri incelenmiştir. Tekin'in gözlemine göre, sosyo-ekonomik yapı ve toplumsal koşullar kaçakçılık faaliyetlerinin temel nedenidir. Yoksulluk, işsizlik gibi yapısal sorunlar yanında 1990'lı yıllarda yaşanan köy boşaltma olayları da kaçakçılık faaliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Bölgenin ekonomi-politik kriz ortamında sınır kaçakçılığı bir tampon mekanizma olarak işlev görmektedir. Kaçakçılık işleri yapanlar aşiret ve akrabalık ilişkilerinden yararlanmaktadırlar. Katırcılarla yapılan kaçakçılıkta daha çok bidonlarla akaryakıt taşınmaktadır. Bu çalışmada Tekin'in sınır kaçakçılığı konusunda dikkat çektiği önemli bir nokta, sınırdan yaşayan ve onu mekân olarak görenler ile sınırdan uzak yaşayan ve onu yasa/kural olarak görenler arasında bakış açılarının tezat oluşturduğudur. Birincisi için “sınır” kavramı hem içinde yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik dünyayı ikiye bölen gereksiz bir çizgidir hem de bir ekmek kapısıdır. İkincisi için ise egemenliğin ve güvenliğin işareti olan bir çizgidir ve kurallara aykırı olarak onu geçmeye çalışan cezalandırılması gereken bir kişidir (Tekin, 2012).

Hatice Pınar Şenoğuz doktora tezinde bir sınır yerleşimi olan Kilis'in kaçakçılıkla bağlantılı olarak tabakalaşma yapısındaki değişimini incelemiştir. Bu tezdeki bilgiler sınır kaçakçısı sosyal profili ile ilgili olmamakla birlikte olgunun bağlamı hakkında derinlemesine bilgi içerdiği için bu makalenin literatür bilgisi olarak yararlı görülmüştür. Şenoğuz'un gözlemine göre, bölgede kaçakçılık faaliyetleri sınır aşırı bağlara dayalı olarak sosyal bir ağ içerisinde gerçekleştirilmektedir.

Bu faaliyetler yerel iktidar ve eşitsizlik yapılarının altını oyarak değil bu yapıları yeniden üretmek için yapılmaktadır. Şenoğuz Kilis'in kaçakçılıkla bağlantılı tabakalaşma yapısının aktörlerini belirlemiş ve bu aktörler arası güç mücadelelerinin izini sürmüştür. Bölgede geleneksel güç sahibi kesim diğer yerlerde olduğu gibi eşraftır (ağalar ve tüccarlar). Bu kesimin gücü 1960'lar sonrasında kırsal alandan gelip kentli orta sınıfa yükselmeye başlayan ve kaçakçılık işleri yapan yeni türedi zenginlerin (yerel şefler ve geniş aile reisleri) ortaya çıkmasıyla kırılmıştır. Ancak o yıllarda bu türedi zenginler eşraf gibi saygı duyulacak sosyal sermayeye sahip değillerdi ve kriminalize olmuşlardı. Bu durumda farklı yollardan ekonomik birikimlerini meşru bir servete dönüştürmeye çalışmışlardır. Bu türedi zenginlerin alt tabaka ile ilişkileri de eşrafinkinden farklı seyretmiştir: Bunlar, yoksulları sadece mayınlı tarladan mal taşıtmakla kalmayıp onları ayak işlerine de koşturarak, istihdam ederek, otoritelerini pekiştirmeye çalışmışlardır. Politikayı da araçsallaştırarak patronaj ilişkiler geliştirmişlerdir. Kilis'in alt tabakasında bulunan kesim ise yine her yerde olduğu gibi kır ve kent yoksullarıdır. Bu kesim üst tabaka kendi içerisinde mücadele ederken sınır hamallarına dönüşmüştür. Geçimlik tarım işleriyle uğraşan ve büyük toprak sahibi ağalara bağımlı olan kır yoksulları, 1950'lerden itibaren sınırdan yasadışı ticaret yapmaya başlamışlardır. Bu faaliyet köylüleri bir yandan büyük ağalara bağımlılıktan kurtarıırken diğer yandan aşiret ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde büyük tüccarlara bağımlı kılmıştır. Alt ve üst tabakaların bu görünümü görece değişmeden 1980'lere kadar devam etmiş daha sonra köklü bir değişim geçirmiştir. 1980 sonrasında benimsenen neoliberal yaklaşım tabakalaşma yapısındaki değişimlerin ana nedenidir. Kaçakçılık bu tarihten sonra daralmaya başlamıştır. Kaçakçı büyük tüccarlar başta İstanbul ve Gaziantep olmak üzere büyük kentlere göç etmiştir. Bu süreçte alt tabaka insanları ise sınır kapısından yasal ve küçük çaplı ticaret yoluyla geçimlerini sağlayabilmek için sınırdaki mekik dokumaya başlamışlardır. Ancak yeni gümrük rejimi çerçevesinde büyük çaplı sınır ticareti yapanlar ile sınırdaki mekik dokuyanlar arasında kâr eşitsiz dağılmıştır. Ayrıca, patronaj ilişkisi ağları içinde ve dışında olma durumuna göre de küçük ölçekli ticaretten gelen kâr yoksullar arasında da eşitsiz dağılmıştır. Şenoğuz'un genel gözlemine göre Kilis'te orta ve alt tabakalar için kaçakçılık faaliyetleri düzenli istihdam gibi algılanmaktadır ve normalleştirilmiştir; kaçakçılık bir meslek ve sosyal hareketliliğin aracı olarak görülmektedir (Şenoğuz, 2014).

Okan Acaroğlu'nun "Türkiye'de Sigara Kaçakçılığı, Karakteristikler, Kullanılan Yöntemler ve Kaçakçı Profili" (2013) isimli doktora tezi incelediğimiz konu ile doğrudan bağlantılı olduğu için özel önemlidir. Acaroğlu Türkiye genelinde ceza infaz kurumlarında hükümlü mahkumlarla görüşerek sigara kaçakçılarının sosyal profilini betimlemiştir. Acaroğlu'nun tezindeki kaçakçıların demografik özelliklerine ait bilgiler bu makale için de geçerli kabul edilerek analiz kısmına aktarılmıştır. Bunun temel nedeni bu makale kapsamında görüşülen kişilerin şu an aktif kaçakçı olmamalarıdır. Acaroğlu'nun gözlemine göre, sınır kaçakçılığının aktörlerinin özellikleri, kaçakçılık yapılan bölgenin coğrafisi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına göre farklılık göstermektedir. Geleneksel sınır kaçakçılığında "sırtçıların" ve "binek hayvanlarının" kullanıldığı bilinmektedir. Ancak modern kaçakçılık faaliyetleri uluslararası bir organizasyon ağı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Acaroğlu, tüm dünyada geçerli olacak şekilde sigara kaçakçılığının ana aktörlerini beşli sınıflamıştır: (1) Sigara Üreticileri (2) Organizatörler (3) Toptancılar (4) Tedarikçiler/Aracılar (5) Satıcılar. Bu ana aktörlerin yardımcı rolünde profesyonel taşıyıcılar, eskortlar/gözcüler ve korumalar gibi başka aktörler de vardır. Türkiye özelinde sigara kaçakçılığı sürecinin iki önemli aktörü daha vardır. Bunlardan biri, sınırın her iki yakasında akrabalık ve aşiret ilişkileri olan ailelerdir. Diğer, karınca olarak tabir edilen otobüs yolcusu görünümü gününbirlikçi kaçakçı işçilerdir. Acaroğlu'nun araştırma verilerine göre, ortalama bir sigara kaçakçısının demografik özellikleri şöyledir; erkek, evli, genç-orta yaşlı, eğitim seviyesi düşük, mesleksiz ya da emek ağırlıklı işler yapan, düşük gelirli. Ortalama bu profildeki bir kişinin kaçakçılık yapmasının ana nedeni ekonomik zorluklardır. Diğer bir neden sosyal çevre etkisidir. Ayrıca, düzenli aile ilişkilerine sahip olmayanlar da kaçakçılık yapabilmektedirler. Kaçakçılar yaptıkları yasadışı işi ticari bir meslek olarak görmektedirler ve suç olarak görmemektedirler.

Hükümlü sigara kaçakçılarının tamamı Türk uyrukludur. Bu kişiler etnik kimliğini %65 Kürt ve %34 Türk olarak ifade etmiştir. Kaçakçılıktan hüküm giyenlerin çoğunluğu büyükşehirlerde ikamet etmektedir. Bu kişilerin nüfusa kayıtlı oldukları iller çoğunlukla (%75) Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Türkiye’de sigara kaçakçılığında hüküm giyenlerin çoğunun (%68) sabıka kaydı vardır. Ve bu kişilerin çoğu (%72) birden fazla suçtan hüküm giymiştir. Son yıllarda uyuşturucu madde kaçakçılığında sigara kaçakçılığına bir geçiş olduğu gözlenmiştir. Terör suçlarından hüküm giyenlerin oranı oldukça düşüktür (%1,4). Göçmen kaçakçılığı organizasyonları ile sigara kaçakçılığı organizasyonlarının birbiriyle bağlantısız olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, sigara kaçakçılığının bireysel ve/veya küçük gruplar halinde yapıldığı ve mafya tipi büyük bir organizasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Hükümlü sigara kaçakçıları arasında ana toptancıların oranı %3 ve uluslararası organizatör oranı %3 olarak tespit edilmiştir. Acaroğlu sigara kaçakçılığı sosyal ağını zincirleme olarak şöyle betimlemiştir:

Sınırdaki atçılar, sırtçılar, ahır sahibi depocular, gözcüler var iken sonrasında daha büyük merkezlere gelindiğinde büyük depo sahipleri, bu malın ...diğer bölgelere sevk edilmesinde görev alan ara tedarikçiler, organizasyon içerisinde organik olarak bağı bulunmayan ancak yaptığı işin ...farkında olan şoförler, özellikle büyük sevkiyatlarda ...yakalanma esnasında suçu üstlenecek olanlar, bu sevkiyatların güvenliğinden sorumlu olan öncü ve gözcüler, kaçak sigaraların ulaştığı hedef bölgedeki küçük esnaf, dükkân sahipleri, tek el büfeleri ve seyyarlar/tablacılar karşımıza çıkmaktadır. (2013: 108-109).

Lisansüstü tezlerden bu makalenin literatür bilgisini oluşturabilecek olanlar yukarıda özet olarak tanıtılmıştır. Akademide sınır kaçakçılığı ve sınır kaçakçıları çalışan uzman bir isim Havva Neşe Özgen’dir. Onun “Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi” (2011 Aralık) isimli makalesinin literatürde önemli bir yeri vardır. Özgen bu makalede “Sınır ve kaçak ne demektir?” sorusuna yanıt aramıştır. Özgen’e göre kaçakçılık ve kaçakçılar konusu ‘hukuksal olarak yasadışı’ ve ‘insan davranışı olarak yanlış’ etiketiyle damgalanmıştır ve yerine göre de istismar edilmektedir. Bu istismar nedeniyle de Gerçekten tüm sınır köyleri ve kasabalarında ana ve tek geçim kaynağı kaçakçılık mıdır? Gerçekten kaçakçıların tamamı başka bir iş bulamadıklarından ve yoksulluktan mı kaçakçılık yaparlar? ve Kaçakçı Kürtler terörist ve devlet düşmanı mıdır? gibi sorular yanıt bulamamaktadır. Doğru yanıtlara erişmek isteniyorsa bir önkoşul olarak devlet, siyaset, vatan ve vatandaşlık gibi kavramlarla ilintili olan sınır ve kaçakçılık konusundaki önyargılardan kaçınmak gerekir. Özgen kaçakçılık ve kaçakçılar konusunu dönemselleştirerek açıklamıştır. 1954-1974 arasında sınırlar ilk kez mayınlanmış ve gözetleme kuleleri kurulmuştur. Sınırdaki yaşayanların geleneksel olarak yaptıkları ticaret de “kaçakçılık” olarak yasadışı ilan edilmiştir. Bu dönemde “rezan” yeni bir sosyal tip olarak ortaya çıkmıştır. Rezan, malın (koyunun) siparişini toplayan, sınırdaki mayını bir patika yolu olacak şekilde temizleyen, yerine göre resmi görevlilerle anlaşan sınır rehberidir. Rezan rehberliğindeki sınır geçişlerinde bazı köyler anahtar konumuna gelmiştir ve böylece bir kaçakçılık kültürü oluşmaya başlamıştır. Barber (sınır kaçakçısı) terimi bu dönemde üretilmiştir. Bu kültürün bir parçası olarak, “Sınıra beyaz gömlekle gidilmez!” gibi kaçakçı giyim-kuşamı ve “kaçakçının ölümü dahil risk bireyseldir” gibi kaçakçılığın kuralları ortaya çıkmıştır. Sınırların mayınlanması sosyal ilişkiler ve güç yapısını da değiştirmiştir. Daha önce karşıla ticari ilişkiler daha çok aşiret ve akrabalık ilişkileri üzerinden yürütüldüğü halde yeni durumda kaçakçılık faaliyetleri ağalık sisteminin beslediği bir tüccar grubu eliyle yürütülmeye başlamıştır. Tüccar malın hem siparişini veren hem de satışını yapan kişidir. Bu dönemde karşıya daha çok mal/koyun (1980’lere doğru da tütün) giderken karşıdan daha çok tüketim eşyaları getirilmiştir. Kaçak malın değişim değeri artmış, kullanım değeri düşmüştür. Piyasa için yapılan kaçakçılık akrabalık bağlarını da çözmüştür. Dönem sonuna doğru sınır insanları ve rezanlar işçileşmeye başlamıştır. 1970’lerin ortalarından itibaren sınır güvenliği artırılmış ve geçişler iyice kısıtlanmıştır. Yine de 1980’lerin ortalarına kadar özellikle Kilis ve Gaziantep’te kaçak mal satılan pasajlar revaçtadır. Sınır işçisi (hamal) konumuna gelen kaçakçılar tamamen ismarlama taşımaya başlamışlardır.

Türkiye'nin neoliberal ve küresel politikalara entegre olmaya başladığı bu yeni dönemde kaçakçılık da uluslararasılaşmıştır. Gümrük kapıları önem kazanmış ve gümrükten geçen her türlü mal kaynağına bakılmaksızın *girişimcilik kültürüne* dahil edilmiştir. 1990'lı yıllarda kaçakçılığı etkileyen önemli bir olay “zorunlu göç”tür. Bu olayla birlikte çaresiz insanlar kaçakçılığa daha çok yönelirken sınır kapıları daha da önem kazanmıştır. Bu yıllarda kaçakçılık sürecine iki yeni sosyal tip eklenmiştir; iş adamı ve gümrük komisyoncusu. Yeni dönemde gümrük işleri serbest bölgelerde yapılmaya başlamıştır. Kaçak mallar İstanbul ve Mersin'den hava ve deniz yoluyla yurda girmektedir ve ilçelerdeki yerel ağlara dağıtılmaktadır. Böylece, sınırın etki alanı belirsizleşmiştir ve sınır halkı da neredeyse tamamen işsiz kalmıştır. Çare olarak “günübirlikçilik” (karınca) olarak tabir edilen yeni bir kaçakçılık türemiştir. Karıncalar tüccar adına küçük çaplı kaçakçılık işleri yapan işçi konumundaki insanlardır. Sonuç olarak, geline nokta, büyük ölçek kaçakçılık başka kanallardan yapıldığı için, sınır kapılarındaki küçük ölçek kaçakçılık yerel, malın denetimi ulusal, getirileri ise uluslararası konuma gelmiştir. Özgen, 2003 sonrasının değişen bağlamını ayrı bir çalışmada değerlendirmeyi önermiştir (Özgen, 2011 Aralık).

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi tanıtılmıştır. Sınır sosyolojisi alanında gerçekleştirilen bu çalışmada incelenen olgu “sınır kaçakçısının sosyal profili”dir. Giriş bölümünde problemleştirildiği üzere, sınır kaçakçısının sosyal profili hakkında üretilecek bilimsel bilgi daha genel bir olgu olan “sınır kaçakçılığı”nın bilimsel açıklamasında oldukça yararlı ve gereklidir; çünkü kaçakçı kaçakçılık faaliyetinin baş aktörüdür. Sınır kaçakçılığı olgusunun açıklanabilmesi için önce bu baş aktörün sosyal profilinin betimlenmesi gerekir. İşte bu çalışmada “Sınır kaçakçısı kimdir?” sorusuna yanıt verilecektir.

İlkin “araştırma tipi” hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Sosyolojide incelenen olgular nedensellik bağlantıları çerçevesinde ya betimlenir ya da açıklanır. Genel olarak betimleyici nitelikteki araştırmalar, “ilişki arayıcı araştırma” (Güven, 1996) veya “durum saptayıcı araştırma” (Miller, 1996) olarak isimlendirilmiştir, açıklayıcı nitelikteki araştırmalar ise “ilişki kurucu araştırma” (Güven, 1996) veya “çözümlemeli araştırma” (Kemerlioğlu vd., 1997) olarak bilinir. Betimsel nitelikteki araştırmalar açıklayıcı araştırmalardan farklı olarak, olgular arasındaki ilişkilerin bulunması için değil, belirli grupların özelliklerinin saptanması için yapılır (Kemerlioğlu vd., 1997). Betimsel bir araştırmanın amacı görece az anlaşılmış bir konu hakkında fikir ve görüş üretmektir (Miller, 1996). Betimsel nitelikteki araştırmalar hipotez kurmaya yönelik olmamakla birlikte, genellemeler yapmaya da ulaşmaz. Bu araştırma tipinde seçilen konuda gerçeğin yansıtılması ve değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklığa çıkarılması önemlidir. Böylece açıklayıcı araştırmalar için yönlendirici bir görev yaparak yeni hipotezlerin oluşturulmasında rol oynarlar. Bu araştırmalar esas itibarıyla bir dizi sorular zinciriyle gerçekleştirilirler (Gökçe, 1992).

Bu makalede üretilecek bilimsel bilgi sınır kaçakçısının değişim halindeki sosyal profilidir. Bu profilin eski tip ve yeni tip görünümünü betimleyebilmek için bir nirengi noktası gereklidir. Aranan bu nirengi noktası Türkiye'yi neoliberal küresel dünya ile bütünleştirme fikrinin ortaya konduğu 24 Ocak 1980 ekonomi kararlarıdır.

Eski tip sınır kaçakçılarının sosyal profillerine dair bilgiler sınır kaçakçılığı temalı iki filmin söylem analizi ile elde edilecektir.

1. “*Hudutların Kanunu*” sinema filmi: *Yapım yılı*: 1966, *Yönetmen*: Lütfi Ömer Akad, *Hikâye eser*: Yılmaz Güney ve Lütfi Ömer Akad, *Oyuncular*: Yılmaz Güney, Pervin Par, Erol Taş, Tuncel Kurtiz, Osman Alyanak, Tuncer Necmioğlu, Muharrem Gürses vd., Bahsedilen dönem: 1950-1970.
2. “*Katırcılar*” sinema filmi: *Yapım yılı*: 1987, *Yönetmen*: Şerif Gören, *Hikâye eser*: Fuat Çelik, *Oyuncular*: Kadir İnanır, Ayşegül Aldinç, Necmettin Çobanoğlu, Halil Ergün, Bülent Bilgiç, Mehmet Esen vd., Bahsedilen dönem: 1980-1990.

Yeni tip sınır kaçakçılarının sosyal profillerini belirleyebilmek için yüksek lisans tez çalışması kapsamında *fenomenolojik bir araştırma* gerçekleştirilmiştir (Sarihan, 2023). Fenomenolojik araştırmanın seçilmesinin iki nedeni vardır; birincisi incelenen olgu hakkında yeterli bilgi mevcut değildir, ikincisi evren belirsiz ve dağınıktır. Bu araştırma yöntemi sayesinde derinlemesine bilgi toplanabilmiştir. Creswell'in ifadesiyle fenomenolojinin temel amaçlarından bir tanesi öznel deneyimleri bilimsel düzeye taşımaktır (2013). Aydemir de fenomenolojik sosyolojinin toplumsal tiplerin öznel arası dünyasını inceleme olanağı sağladığına dikkat çekmiştir (2016: 20). Toplumsal tiplerden birisi olan sınır kaçakçısı sosyal profilinin betimlemesi için fenomenolojik araştırma en uygundur. 2022 yılı içerisinde gerçekleştirilen saha çalışmasında danışman ve tez öğrencisi tarafından üretilen 14 soruluk yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın evreni olarak Van'ın İpekyolu, Tuşba ve Edremit ilçeleri belirlenmiştir. İpekyolu'nda 15 hane ile, Tuşba'da 7 hane ile ve Edremit'te 8 hane ile görüşmeler yapılmıştır. Toplamda görüşülen 30 hane 2022 yılı itibarıyla evrende bulunan 143.560 hanenin yaklaşık 1/5.000'ine denk gelmektedir. Görüşme yapılan haneler kartopu örneklem tekniğine uygun olarak belirlenmiştir. Haneleri temsilen kendisiyle görüşülenler şu anda kaçakçılık işi yapanlar değil, hüküm giymiş olan veya önceden kaçakçılık işi yaptığı halde şimdi uzak duran kişilerdir.

Saha araştırmasından elde edilen bilgiler etkileşimsel (yapısal) söylem analizi tekniğine uygun olarak incelenmiştir. *Etkileşimsel söylem analizi*, sosyal gerçekliğin günlük konuşma yoluyla nasıl başarıldığı ile ilgili bir incelemedir (Marvasti, 2004). Söylem analizinde incelenen *söylem* en basit anlamıyla kullanılan dil ve dil pratiğidir. Dil toplumsal insanın bir aracıdır; hem toplumu şekillendirir hem de toplum tarafından şekillenir. Söylem, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlar ile yani toplumsal yaşamın tüm yönleriyle ilişkilidir. (Sözen, 1999; Simpson & Mayr, 2010). Genel olarak *söylem analizi* insanlar arası etkileşimde altta yatan anlamları, sosyal yapıları ve toplumsal etkileri ortaya çıkarmak için iletişimin içeriğini, yapısını ve bağlamını incelemeyi içerir. Bu makalede, eski tip sınır kaçakçılarının sosyal profili için seçilen filmler ve yeni tip sınır kaçakçılarının sosyal profili için saha mülakatları etkileşimsel söylem analizi tekniğine uygun olarak incelenerek, aşağıda sıralanan başlıklar halinde sınır kaçakçılarının değişim halindeki sosyal profili betimlenecektir:

1. *Demografik özellikler*: Sınır kaçakçılarının, yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, çocuk sayısı, aile tipi, eğitim düzeyi, mesleki durumu, ekonomik durumu ve yaşadığı yer bilgileri demografik özellikleri oluşturur. Bu faktörler, bir bireyin sosyal kimliğini ve toplumda kendilerine nasıl davranılabileceğini veya kendilerini nasıl algılayabileceklerini anlamak için gereklidir.
2. *Sosyal roller, davranışlar ve tutumlar*: Sosyal profil, kaçakçıların ailelerinde, işyerlerinde, topluluklarında veya diğer sosyal bağlamlarda oynadıkları rolleri içerir. Örneğin, bir sınır kaçakçısı aynı anda bir ebeveyn, bir işçi, bir gönüllü veya bir topluluk lideri vd. rolleri oynayabilir ve bu rollerin her biri sosyal profilini önemli ölçüde etkileyebilir. Kaçakçıların rolleriyle uyumlu davranışları ve tutumları da sosyal profillerinin bir parçasıdır. Bunlar politik görüşlerini, dini inançlarını, tüketici tercihlerini ve daha fazlasını içerebilir.
3. *Sosyal ağ ve ilişkiler*: Sınır kaçakçılarının ilişki kurduğu kişiler ve aile, arkadaşlar, meslektaşlar ve tanıdıklar dahil olmak üzere sosyal ağları, sosyal profillerinin önemli bileşenleridir. Bu ilişkilerin doğası ve gücü, kaçakçıların sosyal kimliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir.
4. *Sosyal statü ve güç yapıları*: Sınır kaçakçılarının kaynaklara erişimi, ekonomik durumları ve etkisi dahil olmak üzere sosyal hiyerarşiler içindeki konumları, sosyal profillerinin önemli bir yönüdür.

4. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde ilkin araştırmaya esas alınan iki kavram tanıtılmıştır, ardından "sınır kaçakçılığı" konusunu açıklayabilecek teoriler tanıtılmıştır.

4.1. Kavramlar

Bu araştırmada “sınır kaçakçısı”, “sosyal profil” ve “söylem analizi” terimleri kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Aşağıda bu terimlerin bilimsel tanımlaması sunulmuştur.

4.1.1. Sınır kaçakçısı

“Sınır kaçakçısı” terimi sosyolojide açık olarak tanımlanmış bir kavram değildir. Bu terim daha çok kriminoloji, ekonomi ve kültür çalışmaları gibi alanlarda ve farklı bağımlarda kullanılmaktadır. Bir figür olarak sınır kaçakçısı, sınır kaçakçılığı faaliyetine göre tanımlanmaktadır. Omer vd. sınır kaakısını “genellikle ülkeler arasında kazanç elde etmek amacıyla yasa dışı ticaret yapan kişi” olarak tanımlamışlardır (2016 December). Bu kazanç çeşitli kaynaklardan gelebilir, ancak çoğu zaman vergi ve harçlardan kaçınmaktan veya tekeller tarafından kontrol edilen malların ticaretinden veya yasaklı malların ticaretinden elde edilmektedir. Pitt, kaçakçının yaptığı işi yani dolaylı olarak kaakıyı üç özellik ile tanımlamıştır: Gizlilik, Malların sınır ötesi ve yasa dışı taşınması ve Kazanç (1981).

Sosyolojide mikro sosyolojik yaklaşım esas alındığında “sınır kaçakçısı” “sosyal bir tiptir”. “Tip, karakteristik özelliklerin toplamıdır. Yapısal bir unsurdur... Toplumsal tip, bireysel olarak temsil edilen ve ancak çok sayıda bireyin benzeri davranış ve eylemlerinde karakteristikleşen, ortak tanımlayana dönüşen analitik bir çerçeve, bilimsel anlamda da bir kavramdır.” (Aydemir, 2016: 16). Sosyal tip konusunda önemli bir nokta ise “sosyal tiplendirmenin” bir genelleme olması ve genellikle “liderler” ve “takipçiler”, “vejeteryenler” ve “karnivorlar” gibi kategorik kullanıma elverişli olmasıdır. Yukarıda Pitt’in kaçakçılığı üç özellik ile tanımladığı ifade edilmişti. Sosyal bir tip olarak sınır kaakısını tanımlayabilmek için ise daha geniş unsurları bir araya getirmek gerekir. Şöyle ki, Sınır Kaçakçıları: Sınırın iki yakasında mekik dokuyarak sınırdan yasadışı şeyler taşıyan insanlardır. Bu kişiler farklı motivasyonlara sahip olmakla birlikte, çoğunlukla ekonomik kazanç motivasyonu ile kaçakçılık işleri yaparlar. Yaptıkları işler ve kendileri çeşitlilik gösterir, yani geçmiş yaşantısı, etnik kökeni, motivasyonu vd. farklı olan insanlar, uyuşturucu, insan, vahşi yaşam vd. kaçakçılığını yaparlar. Yaptıkları işleri sosyal bir ağ içerisinde gerçekleştirirler; sınır bu ağın tam ortasından geçer ve sınırın her iki yakasında hışım akraba olmasa da en azından tanışıklıkları vardır. Yaptıkları iş için (gizli bölmelere saklamak, rüşvet vermek ve yasal boşluklardan yararlanmak gibi) eşitli özel yöntemler geliştirirler. Yaptıkları işler (cezai yaptırımlar, şiddet ve sömürü gibi) özel bir risk türü içerir. Yaptıkları işler doğrudan ya da dolaylı olarak organize suç örgütleriyle bağlantılı olabilir; ... vd. (Aras, 2015; Tekin, 2016; Tekin, 2023) Görüldüğü üzere sosyal bir tip olarak sınır kaakısını tanımlayabilmek olgunun çok boyutluluğu nedeniyle oldukça zordur. Ve aslında yukarıda sözü edilen unsurların her biri ayrı bir çalışma konusudur. Farklı ortam ve koşullar ya da farklı bağımlar, her biri benzersiz özelliklere ve toplumsal etkilere sahip olan kendi özel sınır kaçakçısı tiplerine sahip olabilir. Sınır kaakılarını tek tiplendirmek farklı toplumlar için neredeyse olanaksızdır, hatta belirli bir ülkenin geniş sınırları üzerindeki farklı noktalarda farklı kaçakçı tiplerinin olduğu bir gerçektir.

4.1.2. Sosyal profil

“Sosyal profil” yaygın kullanımına rağmen ortak tanımı yapılmış bir terim değildir, üstelik farklı bilim alanlarında farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Aşağıda bu tespiti doğrulayacak iki tanım örneği verilmiştir. Sosyoloji bilimi için ise bir tanım önerisinde bulunulmuş ve bu makalede bu tanım önerisine itibar edilmiştir.

ABD Tarım Bakanlığı Orman Servisi “Sosyal Ekonomik Profil Teknik Kılavuz” isimli raporda “sosyal profil” terimini mekansal alan bağlamında tanımlamıştır: “sosyal profil, belirli bir zamanda seçilen özelliklere genel bir bakış sunan bir sosyal ortamın tanımıdır. Belirli bir profil genellikle sosyal, ekonomik ve demografik koşullar ve eğilimler hakkındaki ikincil kaynak verilerine dayanır.” (Seesholtz et al., 2006). Dikkat edilirse bu tanımın objesi insanlar ve sosyal gruplar değil belirli bir mekândır. Bu mekân kırsal bir bölge, belirli bir kent veya belirli mahalleler olabilir.

Bilgi Teknolojisi Gartner Sözlüğü ise “sosyal profiller” maddesinde terimi internet ve sosyal ağlar bağlamında tanımlamıştır: “Sosyal profiller, bireylerin LinkedIn ve Facebook gibi sosyal medya sitelerinde, digg ve Delicious gibi araçların yanı sıra Jive, IBM Connections veya Socialtext gibi işbirliği uygulamalarını kullanırken kendilerini tanımlayan sosyal özelliklerinin bir açıklamasıdır. Profiller, ilgi alanları, uzmanlık, mesleki bağlantılar, durum, son faaliyetler ve coğrafi konum gibi bireyler hakkında herhangi bir sayıda özelliği tanımlar. Profiller, bir kişinin dijital DNA'sıdır ve insanlarla ilgili içeriğin etiketleneceği yerdir...” (Gartner, 2023 October).

Yukarıda sunulan iki tanım sosyal grupların veya toplulukların temel yönlerini işaret etmekten ve bu fenomenlerin çok boyutlu doğasını ve toplumsal geçerliliğini vurgulamaktan uzaktır. Yani sosyoloji biliminde kullanım için elverişsizdirler.

Sosyal profil kavramı, sosyologlar tarafından, insan birlikteliklerinin daha geniş sosyal yapı içinde nasıl konumlandıklarını ve çeşitli faktörlerin özsel deneyimlerini ve başkalarıyla etkileşimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak için kullanılmaktadır. Sosyolojide bu kavram daha çok meslekler sosyolojisi ve suç sosyolojisi alanlarında rağbet görmektedir. Ve fakat bu alanlarda da tanımlanmış değildir. Bu eksikliği giderecek şekilde aşağıda açık ve kapsamlı bir “sosyal profil” tanımı önerilmiştir:

Sosyolojik açıdan **sosyal profil**; “Z kuşağı gençler”, “muhafazakâr politikacılar” veya bu çalışmada incelenen “sınır kaçakçıları” gibi toplum içindeki çeşitli sosyal grupları veya farklı toplum kesimlerini diğerlerinden ayıran özelliklerin, niteliklerin ve genel olarak kimliğin kapsamlı ve yapılandırılmış bir temsilini ifade eder. Sosyal profil demografik özellikler, roller, davranışlar, değerler, sosyal ağdaki ilişkiler, sosyal statüler ve güç yapıları gibi çok çeşitli faktörlerden oluşur. Bu faktörler hakkında bilgiler genel olarak, ele alınan sosyal profili temsil eden kişilerle görüşmeler yapmak ve bu görüşmeleri söylem analizi tekniğine göre incelemek gibi nitel bir yöntem olan fenomenolojik araştırma yoluyla elde edilmektedir. Fenomenolojik araştırma ile betimlenen belirli bir sosyal profil söz konusu sosyal grubun özelliklerine ve niteliklerine ilişkin daha derin bir anlayışın gerekli olduğu durumlar için değerlidir. İletişim, psikoloji, pazarlama, bilgisayar bilimi ve bilgi güvenliği gibi farklı bilim alanlarında grupsal davranışları anlamak için sosyal profil tipolojileri üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Sosyal medya profilleri, kişisel markalaşma, online itibar yönetimi ve çevrimiçi gizlilik ve güvenlik gibi çalışma konuları sosyal profil kavramıyla bağlantılıdır.

4.2. Teoriler

Kavramlar bölümünde tanımlandığı üzere “sınır kaçakçılığı” insanların veya malların uluslararası sınırlar boyunca yasa dışı taşınmasını ifade eden bir kavramdır. Sınır kaçakçılığı aynı zamanda ekonomik, politik, sosyal ve kültürel faktörlerin bileşiminden oluşan çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. Sosyoloji biliminde bu olgusalığın ardındaki motivasyonları ve dinamikleri açıklayabilecek güçlü bir teori henüz geliştirilmemiştir. Sınır kaçakçılığı ile ilgili teoriler çoğunlukla hukuk (özel olarak kriminoloji), sosyal psikoloji ve ekonomi alanlarında geliştirilmiştir. *Hukuk alanında* “elde edilen kar cezai faktörlere baskın ise kaçakçılık suçu işlenir” (rasyonel seçim teorisi) veya “ortam uygun olduğunda örneğin güvenlik zafiyeti varsa ya da coğrafi özellikler uygunsa kaçakçılık suçu işlenir” (rutin aktiviteler teorisi) gibi önermeler teorileştirilmiştir (Kızmaz, 2005; Dolu, 2009). *Sosyal psikoloji alanında* “ayrılıkların birleşmesi” adı altında “öteki suçlar gibi kaçakçılık suçu da çeşitli alt kültür gruplardan öğrenilen bir davranıştır” önermesi teorileştirilmiştir. *Ekonomi alanında* geliştirilen teorilerde ise genel varsayım olarak, sınır kaçakçılığının “ticaret yaratma” (olumlu) ve “ticaret saptırma” (olumsuz) etkileri nedensel değişkenlerle açıklamak istenmiştir. Sınır kaçakçılığı ekonomik teorisinin görgül örneğini oluşturan bazı araştırmalarda genel olarak kaçakçılığın net refah etkisi “belirsiz” bulgulanmıştır (Golub, 2015). Bunun tersine net refah etkisinin sağlandığını (Ahmad, 2016) ya da sağlanmadığını (Bhagwati & Hansen, 1973) bulgulayan araştırmalar da mevcuttur. Ekonomik teoride fiyat eşitsizliklerinin sınır kaçakçılığına olası etkilerine dikkat çekilmektedir.

Komşu ülkeler arasındaki mal ve hizmet fiyatlarındaki farklılıklar kaçakçılığı teşvik edebilir. Kaçakçılar, malları daha düşük fiyatlı bir piyasadan satın alıp daha yüksek fiyatlı bir piyasada satarak kâr elde etmek için bu fiyat farklılıklarından yararlanabilirler (Pitt, 1981). Ayrıca ekonomi-politik anlamda yolsuzluk ve devlet zayıflığına da dikkat çekilmektedir. Bazı araştırmalarda sınırın her iki tarafındaki yolsuzluk yapan yetkililerin ve güvenlik güçlerinin kaçakçılığı kolaylaştırdığı (teşvik ettiği) bulgulanmıştır. Bunun nedeni, kaçakçıların yakalanmaktan kaçınmak için yetkililere rüşvet vermeleridir (Özgen, 2011 Aralık; Acaroğlu, 2013; Şenoğuz, 2014; Anık, 2019). Güvenlik sisteminin yetersiz olduğu bölgelerde de kaçakçılık gelişmektedir. Sonuçta tüm bu teorik bilgiler birbirini dışlayan değildir ve sınır kaçakçılığı çoğunlukla çeşitli faktörlerin birleşiminin sonucudur. Kaçakçılığın spesifik nedenleri bir bölgeden diğerine büyük ölçüde farklılık gösterebilir ve kaçırılan malların veya kişilerin niteliğine bağlı olabilir. “Bir ülkenin kaçakçısı, başka bir ülkenin meşru tüccarı olabilir.” (Omer et al, 2016 December).

Sınır kaçakçılığına sosyolojik bakış açısı, bireyleri veya grupları kaçakçılık yapmaya iten ekonomi-politik ve sosyo-kültürel faktörlerin yanı sıra bu faaliyetlerin topluluklar, ekonomiler ve sınır güvenliği üzerindeki sonuçlarını ve etkilerini incelemeyi içerecektir. Sosyologlar ayrıca kaçakçılık davranışlarını şekillendirmede güvenlik güçlerinin, hükümet politikalarının ve küreselleşme süreci gibi daha geniş bağlamın rolünü de veriler çemberine dahil etmek durumundadırlar. Yani bu konuda sosyolojik inceleme oldukça zor ve zahmetlidir.

Sosyoloji alanında henüz yetkin bir teori geliştirilmemiş ise de teorik bakış açılarından hareketle sınır kaçakçılığı olgusu görece açıklanabilir. Örneğin, *Diyalektik Bir Yaklaşım* esas alındığında, ekonomi-politik sosyo-kültürel eşitsizliklerin ve güç mücadelelerinin sınır kaçakçılığını tetiklediği öne sürülebilir. Bu bakış açısından, kaynakların, fırsatların ve zenginliğin hem ülkelerin içinde hem de ülkeler arasında eşitsiz dağılımının, insanların kaçakçılık gibi yasa dışı faaliyetlere karışmalarına yol açabildiği iddia edilebilir. Bu perspektiften bir sosyal tip olan “kaçakçı” adaletsiz bir sisteme karşı direnen ve eşitsizliklerle mücadele eden bir karakter olarak betimlenecektir.

Yine örneğin, *Etiketleme Teorisi* esas alındığında, sınır kaçakçılığı yapan kişilerin genellikle suçlu olarak etiketlendiği ve bu etiketin onların gelecekte kaçakçılığı tekrarlamalarına yol açabileceği iddia edilebilir. Bu perspektiften, kriminalize edilenler yasadışı faaliyetler dünyasına itilmektedirler ve böylece toplumdan kopmakta ve marjinalleşmektedirler.

Bu bakış açılarından farklı olarak, bu çalışmaya esas alındığı üzere, *Sosyal Ağ Teorisi* perspektifinden sınır kaçakçılığı incelenebilir. Sosyal ağ perspektifinin temel varsayımı, insanların başkalarıyla etkileşim halinde olduğu ve birbirleriyle ve diğerleriyle oluşturulan tüm ilişkiler ağının da değişim halinde olduğudur. Bu teori, etkileşimlerin (bağlantıların) doğası hakkında açık bir varsayımda bulunmaz, ancak bu kavramı kullanan antropolog ve sosyologlar sürekli olarak kalıplar ararlar ve bu kalıplar ve bunların davranış üzerindeki etkilerine ilişkin hipotezler formüle edip test ederler. Sosyal ağlara yönelik iki bakış açısı vardır. Birincisine göre sosyal ağlar bireyleri ve davranışlarını etkileyen, şekillendiren bir ilişkiler sistemidir. Bu bakış açısı sosyal psikolojiktir. Diğer bakış açısına göre sosyal ağlar kişilerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir dizi ilişkiler sistemidir (Boissevain, 1973). Bu bakış açısı sosyolojiktir. Bu araştırmada (sosyal sermaye kavramını da içeren) ikinci bakış açısı benimsenmiştir. Bu teoriye göre kaçakçılık olgusu ele alındığında, sosyal ağların kaçakçılık faaliyetlerini kolaylaştırdığı ve şekillendirdiği iddia edilebilir. Kaçakçılığa ilişkin sosyal ağ teorisi, kaçakçılığın genellikle bireysel olarak yürütülmediği, küçük, kapalı bir ağdan oluştuğu varsayımına dayanmaktadır. Kişiler kaçakçılık yollarına, kaynaklara veya korumaya erişim sağlayan ailesel, sosyal veya topluluk bağları nedeniyle kaçakçılığa karışabilirler. Kaçakçılık faaliyetleri ağdaki üyeler arasındaki güvene dayalıdır ve faaliyetlerin dışarıdaki kişilere açıklanması, ilgili tarafların ifşa edilmesine ve kovuşturmayaya uğramasına neden olacağı için kaçakçılık gizlilik içerisinde yürütülmektedir. Sosyal ağ teorisinde, kaçakçılığın çok katmanlı sosyal ilişkilerden oluşan güçlü bir ağ sistemine gömülü olduğunu öne sürülmektedir.

Buna göre kaçakçılık, sadece bir ticaret biçimi olarak değil, farklı çıkarlara sahip farklı aktörlerin oluşturduğu, farklı alanlarda iş birliği yapan ve organizasyonun sürdürülmesi ortak hedefiyle bir sosyal organizasyon olarak değerlendirilmelidir (Omer et al, 2016 December). Kaçakçılıkla ilgili ilk çalışmalar, genellikle açıkça tanımlanmış prosedürlere, iş taktiklerine, kaçakçılık faaliyetlerindeki rol dağılımına ve sosyal ağlarda atanmış pozisyonlara sahip bir ağlar sisteminin bulunduğunu vurgulamıştır (Baird 2013). Sosyal ağ teorisini kullananlar genellikle kaçakçılık ağını bir tür organize suç örgütü olarak görme eğilimindedirler. Ancak bu bakış açısına, “organize suçun” belirsiz ve yanıltıcı bir terim olduğunu ve kültürel faktörlerin ihmal edildiğini ileri süren bazı araştırmacılar karşı çıkmaktadır (von Lampe, 2012; Omer et al, 2016 December).

Tüm bu teoriler sıklıkla birbiriyle etkileşim halindedirler ve spesifik bağlama, bölgeye veya dikkate alınan kaçakçılığın türüne bağlı olarak önemleri değişebilir. Sınır kaçakçılığının çeşitli ekonomi-politik ve sosyo-kültürel faktörlerden etkilenen karmaşık bir olgu olduğunu unutmamak gerekir.

5. ANALİZ

Bu bölümde olgudaki değişimi betimleyebilmek için, eski tip sınır kaçakçılarının sosyal profili için filmler ve yeni tip sınır kaçakçıların sosyal profili için saha mülakatları etkileşimsel söylem analizi tekniğine uygun olarak bir arada incelenmiştir.

5.1. Sınır Kaçakçıların Değişim Halindeki Sosyal Profili

Bu kısımda sınır kaçakçıların değişim halindeki sosyal profiline ait dört özellik ayrı başlıklar altında ifade edilmiştir. Kaçakçı profilini oluşturan özellikler; (1) Demografik özellikler, (2) Sosyal roller, davranışlar ve tutumlar, (3) Sosyal ağ ve ilişkiler ve (4) Sosyal statü ve güç yapıları olarak belirlenmiştir.

Zaman, ortam ve koşullar *sınır kaçakçısı sosyal profilinin bağlamını* oluşturur. Sınır kaçakçısının sosyal profili değiştiği gibi bağlam da sabit değildir. Sınır kaçakçısı profilinin incelendiği Van iline ait bu bağlamsal bilgiler özetle şu şekildedir: Sınır kaçakçılığına konu olan sınır hattı dağlık ve engebelidir, ulaşım gelişmemiştir, asayiş için denetim zordur, bu durum gizli ve yasadışı faaliyetlere uygun ortam oluşturmaktadır. Bunlardan biri de sınır kaçakçılığıdır. Sınır hattında çoğunlukla köy tipi yerleşmeler yaygındır. Başkale'nin sınır köyleri gibi ticaretten ve görece kaçakçılıktan gelir artışı sağlayan yerleşimlerde dayanıklı malzemeden ve konfor donanımlı yeni konut tiplerinin yapılmaya başladığı dikkat çekmektedir. Sınır yerleşimlerinde okullaşma oranı ülke geneline göre düşük düzeydedir. Benzer ortam ve koşullar sınırın öteki tarafı için de geçerlidir (Deniz ve Doğu, 2008; Tekin, 2012). Sınırın her iki yakasındaki insanlar doğal olarak etnik, dinsel, dilsel ve diğer kültürel özellikleriyle bağlantılıdır. Ulus devlet aşamasında sınırlar bu toplulukların dünyasını ikiye bölmüştür. Van'a odaklandığımızda, sosyo-kültürel yapıda aşiretçiliğin etkili olduğu dikkat çeker. Aşiret kültürü akrabalık bağlarına göre şekillenmiştir. Aşiret içi ve aşiretler arası ilişkiler sosyal bir ağ oluşturmaktadır. Kaçakçılar bu ağdan yararlanmaktadır. Van'ın iki sınır kapısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Saray'da bulunan Kapıköy Sınır Kapısı'dır. Diğeri ise Başkale'de bulunan Gelincik Sınır Kapısı'dır. Gelincik Sınır Kapısı 1989 yılında açılmış; ancak güvenlik gerekçesiyle 1990 yılında kalıcı olarak kapatılmıştır. 1987 yılında açılan Kapıköy Sınır Kapısı ise açık ve aktif bir şekilde işlemektedir (Sarihan, 2023).

Eski ve yeni dönem için sınır kaçakçılığının temel nedeni ekonomik yapısal sorunlardır. Sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmediği sınır hattında temel geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. Kaçakçılık üçüncü bir sektör haline gelmiştir. Bunda sınır ticaretine kısıtlamaların getirilmesinin de etkisi vardır. Bölgede 1990'lı yıllarda yaşanan köy boşaltma olayları kaçakçılığın sürdürülmesine ve artışına etki etmiştir. Özellikle İran-Türkiye sınır hattında hayvancılık ve yarı-göçer yaşam tarzı olumsuz etkilenmiştir. Yöre halkından birçok aile geçimlerini sağlamak amacıyla başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Kalanların bir kısmı inşaat vb. enformel işlerde iş bulmuş, bulamayanlar kaçakçılık işlerinde çalışmıştır. Kaçak mazot taşıma özellikle bu dönemde birçok insan için ekmek kapısı olmuştur.

Katırlarla yapılan bu ticaret sayesinde sınır köylerindeki aşırı yoksulluk görece azalmıştır (Tekin, 2012). Nüfusu az ve ekonomik bakımdan gelişmemiş olan bölgede yakın zamanlara kadar daha çok kullanım değeri olan ürünler (çay, şeker, tütün, mazot, giyim-kuşam vb.) kaçakçılığa konu olurken günümüzde daha çok değişim değeri olan ürünlerin (egzotik bitki ve hayvanlar, insan, uyuşturucu, silah vb.) kaçakçılığı yapılmaktadır.

5.1.1. Demografik özellikler

5.1.1.1. Geleneksel dönem sınır kaçakçılarının demografik özellikleri

Geleneksel kaçakçıların demografik özelliklerine ait bilgiler bu makale için söylem analizi yapılan kaçakçılık temalı iki filminden üretilmiştir.

1950-1970 dönemini anlatan “Hudutların Kanunu” filminde, olayın geçtiği yer bir sınır köyü olan Deliviran’dır. Köydekilerin hepsi birbirleriyle akrabadır. Toprak çorak ve verimsiz olduğu için çoğunlukla orta yaş grubundan evli erkekler kaçakçılık işiyle uğraşmak durumunda kalmışlardır. Ancak, rutin işleyen bu süreç sınıra mayınların dökülmesi ve tel örgülerin çekilmesiyle zorlaşmıştır. Kaçakçılığı yapılan tek ürün davardır (koyun).

1980-1990 dönemini anlatan “Katırcılar” filminde kaçakçı sosyal profilini temsil eden üç kaçakçı aynı yörenin insanı olmakla birlikte farklı demografik özelliklere sahiptirler: Rüstem orta yaşta evli ve salgın nedeniyle evde hasta çocuğu olan bir adamdır, Abdurrahman orta yaşta karısı bir başkasına kaçmış ve töre gereği onu vurması gereken bir adamdır ve Ramazan evlenebilmek için para biriktirmeye çalışan genç bekarıdır. Sınır köylerinden birinde yaşayan ve geçim sıkıntısı çeken bu üç adam kış olup da kırsal işler iyice durunca dara düşer ve çareyi katırcılık yapmakta ararlar. Katırlar üzerinde kasabadaki stokçu ağa-tüccarlara lojistik mal taşırlar. Taşınan mallar arasında çay ve tütün kaçak mal grubundandır. Bu ürünlerin riski çok olduğu için katırcılar daha fazla paraya taşımaktadırlar.

5.1.1.2. Modern dönem sınır kaçakçılarının demografik özellikleri

Modern dönem kaçakçıların demografik özelliklerine ait bilgiler sahada gerçekleştirilen görüşmelerden üretilmiştir. Tez çalışması kapsamında Van ilinde 30 kişi ile görüşülmüştür. Bu kişiler şu anda aktif kaçakçı değildirler. Bu kişilerden bir kısmı önceden kaçakçılık yapmış hüküm giymiş ya da giymemiştir, bir kısmı da sosyal çevresinde kaçakçılar olduğu için kaçakçı profili hakkında bilgi sahibidir. Dolayısıyla görüşülen kişilerin demografik özellikleri sınır kaçakçıların sosyal profilini yansıtmayacaktır.

Sahada gerçekleştirilen mülakatlarda katılımcıların çoğunluğu demografik olarak günümüzde belirli bir kaçakçı profili tarif etmenin oldukça zor olduğunu bildirmiştir. Kaçakçılığın geleneksel modelden örgütlü modele değişmesiyle birlikte artık herkesin kaçakçılık yapabileceği bildirilmiştir. Bunun önemli nedeni olarak da daha önce köy ve ilçelerde yapılan kaçakçılığın şimdilerde kentlerde yoğunlaşmasından dolayı kaçakçılık sürecine katılan kişilerin belirsiz olması gösterilmiştir. Ancak yine de katılımcıların gözlemine göre, görece daha genç ve bekar olan erkekler kaçakçılık sürecinde daha fazla yer almaktadırlar. Bunda gençlerde yaygın olan mesleksizlik ve işsizlik faktörleri etkili olmaktadır. Deniz ve Doğu, Türkiye-İran sınırındaki köylerin sosyo-ekonomik yapıları üzerine yaptıkları incelemede, az gelişmiş ve nüfus yoğunluğu düşük olan sınır yerleşimlerinde daha çok eğitim düzeyi düşük olan erkeklerin kaçakçılık faaliyetlerini yürüttüklerini tespit etmişlerdir (2008: 61-62). Sahada gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde bu bilgi doğrulanmıştır. Anlatıldığına göre, mazot kaçakçılığının yapıldığı dönemlerde sıcak para akışının olması birçok bireyi eğitim hayatından uzaklaştırmıştır. Eğitim sürecini sonlandıran bireyler sonu gelen mazot kaçakçılığında sonra işsizlik ve geçim sıkıntılarında dolayı kaçakçılığın farklı alanlarına yönelmişlerdir. Ayrıca örgütsel kaçakçılık süreçlerine katılan bekar genç erkeklerin çoğu farklı bir iş bulma umuduyla kente yerleşmişler ve fakat umduğunu bulamayan ve geçim mücadelesine düşen bu kişiler marjinal her işi yaptıklarından dolayı kesin bir meslekleri yoktur.

Dördüncü katılımcı gözlemini şöyle ifade etmiştir: “*Sermaye yapan insanlar başka işlere girişti. Birçok genç eğitimlerini yarıda bırakıp bu işe yöneldiler. Ancak kaçakçılık bitince yatırım yapamayıp köyde kalanlar çok büyük zorluklar yaşadı.*” (G4, Erkek, Orta Yaş, Diğer, Lise).

Geleneksel döneme göre, şimdiki kaçakçıların değişmeye başlayan demografik özelliklerinden birinin cinsiyet olduğu tespit edilmiştir. Sahada gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılardan bir kısmı kadınların da kaçakçılıkta aktif rol almaya başladığını bildirmişlerdir. Örneğin yirmi ikinci katılımcı gözlemini şu sözlerle aktarmıştır: “*Değişim vardır. Cinsiyet olarak kadınlar da artık kaçakçılık yapabiliyor. Ben kaçakçılığın çok değiştiğini düşünüyorum.*” (G22, Erkek, Orta Yaş, İşçi, Ortaokul). Birinci katılımcı da bu gözlemi teyit etmiştir: “*... eskiden bu işi yapan kadınlar daha azdı veya hiç yoktu. Artık kadın kaçakçı da var. Haberlerde bazen karşılaşırız.*” (G1, Erkek, Yaşlı, İşçi, İlkokul).

Sınır kaçakçıların demografik özellikleri hakkında bu yetersiz bilgileri tamamlamak için nicel veri ile desteklemek yararlı olacaktır. Okan Acaroğlu'nun hüküm giymiş kaçakçılarla (22 ceza infaz kurumunda 53 mahkûm ile mülakat yaparak ve 27 ceza infaz kurumunda 71 mahkûma anket uygulayarak) gerçekleştirdiği “*Türkiye’de sigara kaçakçısı profili*” konulu geniş çaplı araştırma verileri (medeni durum dışında) yukarıda sunulan bilgileri teyit etmektedir: Türkiye’de sigara kaçakçılığı suçundan hüküm giyenlerin tamamı erkektir, bunların yakını olan az sayıda kadın onlar içerdeyken dışarıda sigara kaçakçılığı işini yürütmektedir. Sigara kaçakçısı hükümlülerin önemli bir oranı (%62) orta yaş grubundandır; 51 yaş ve üzeri hükümlü oranı %9’dur, 30 ve daha az yaşlarda olan hükümlü oranı %29’dur. Her beş sigara kaçakçısından dördü (%80) evlidir, bekar kaçakçı oranı düşüktür (%14). Medeni durumla ilgili önemli bir bilgi olarak, evli kaçakçıların çoğunun düzenli evlilik yaşantılarının olmadığı ve aile ilişkilerinin zayıfladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte kaçakçılar yaptıkları işi meşrulaştırmak için “*ailemin geçimini temin etmek için bu işi yapıyorum*” stratejisi geliştirmişlerdir. Sigara kaçakçıların eğitim düzeyi genel olarak düşüktür (%74). Bunlardan %11’i okuryazar bile değildir, %7’si ilkokulu ve %11’i de ortaokulu terk etmiştir, %45’i ilkokul mezunudur... Her üç sigara kaçakçısından biri mesleksizdir. Mesleği olanlar da küçük esnaf, pazarcı, işportacı, inşaat işçisi gibi marjinal ya da enformel işler yapmaktadırlar. Kaçakçılar arasında kamu görevlisine rastlanmamıştır. Sigara kaçakçısı hükümlülerin çoğu (%70) kaçakçılık faaliyetlerine başlamadan önce açlık sınırı altında gelir elde edebildiğini bildirmiştir... Hükümlü sigara kaçakçıların tamamı Türk uyrukludur. Etnik kimlik olarak bu kişilerin önemli bir bölümü (%65) kendisini ‘Kürt’ olarak tanımlamıştır. ‘Türk’ kimliği tanımlayanların oranı %34’dür. Kaçakçılık suçundan hüküm giyenler genel olarak büyükşehirlerde ikamet etmektedirler (İstanbul %13, Konya %10, Van %10, Gaziantep %9, Adana %9, Diyarbakır %7, Mardin %7, İzmir %6...). Bu kişilerin çoğu (%75) Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde nüfusa kayıtlıdır (Van %13, Diyarbakır %13, Adıyaman %9, Bitlis %6, Mardin %6, Şanlıurfa %6, Konya %6...). Tüm bu demografik verilere göre, Türkiye’de sınırdan sigara kaçakçılığı yapanların demografik profili şöyle betimlenebilir: *Ortalama olarak; genç/orta yaş grubundan, eğitim seviyesi düşük, mesleksiz ya da marjinal işler yapan, düşük gelirli, evli olan ve erkeklerden oluşan bir sosyal grup*” (Acaroğlu, 2013; aktaran, Sarihan, 2023).

Güncel sınır kaçakçısı sosyal profilinin demografik özellikleri yukarıda genel hatlarıyla tanımlanmıştır. Demografik bu özellikler geleneksel ve modern sosyal profilde görece benzeşmektedir. Geçmiş dönem kaçakçı sosyal profili için incelenen iki filmde kaçakçılar çoğunlukla orta yaş grubundan, evli ve çocuklu kişilerdir. Kaçakçılık işi çoğunun baba mesleğidir. Kaçakçılık genel olarak aile geçim stratejisi olarak yapılan bir iştir, yani zorunluluktan yapılmaktadır. Filmlerde beyaz perdeye yansıtılan geçmiş dönemin kaçakçı sosyal profiliyle günümüzdeki arasında (giyim-kuşam dışında) önemli bir fark bekar genç erkeklerin kaçakçılık sürecine daha fazla oranlarda dahil olmalarıdır.

5.1.2. Sosyal roller, davranışlar ve tutumlar

5.1.2.1. Geleneksel dönem sınır kaçakçılarının sosyal rolleri, davranışları ve tutumları

Geleneksel kaçakçıların sosyal rollerine, davranışlarına ve tutumlarına ait bilgiler bu makale için söylem analizi yapılan kaçakçılık temalı iki filmden üretilmiştir.

“Hudutların Kanunu” filminde Anadolu’nun geleneksel sınır kaçakçısı tiplemesinin bir örneği olan Hıdır, geleneğin ve koşulların zorlamasıyla kaçakçılığa itilen bir köylüdür. Mayından ölen babasının yerine ağabeyi geçmiştir, aynı şekilde ağabeyi ölünce şimdi onun yerine kendisinin geçmesi gerekmektedir. Bu tema kaçakçılığın bir meslek gibi babadan oğula devredilerek sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Kaçakçılar köylülüğün yanında kaçakçılıkla ilgili değer sistemi de geliştirmişlerdir. Bu, her koşulda ailenin geçimini sağlamak ya da çocukları okula göndermek ya da arkadaşı kardeş bellemek gibi yapıcı bir değer sistemidir. Ancak, maddi ve manevi kişilik saldırıya uğradığında bireysel ahlaki bir çözüm olarak intikam da alabilmektedir. Yasadışı (kaçak) bir iş yapmaktadırlar ama sosyal asi bir tip değildirler. Devlet görevlileriyle saygı çerçevesinde olumlu ilişkileri vardır. Örneğin “Hudutların Kanunu”nda bir sahnede “Üsteğmen bu işi bırakmaları gerektiğini söyler. “Acımızdan ölürüz” cevabı alınca Hıdır’a muhbirlik teklif eder. Hıdır da “*bir kere ihbar yapabilirim*” der ve “*bu gece sınırı geçeceğim*” diyerek kendisini ihbar eder. Bu ihbara rağmen yetenekli Hıdır sınırı geçer. Ancak diğer günlerde Ali Cello’nun birkaç adamı mayından ölür. Biri de yakalanır. Bunun üzerine Ali Cello Gaffar’ı üsteğmenin peşine takar, bunu öğrenen Hıdır bu fikirden vazgeçmesi için onu uyarır. Ve sonrasında da suikastı önler.” (Sarihan, 2023). Bu sahnede izleyicinin zihnine yerleşen şey, “ağa devletin yanında görünür, gerçekte yasa dışı ticaret yapmasına rağmen sınır kaçakçısı devlete daha bağlıdır” mesajı olsa gerektir.

“Hudutların Kanunu”nda başroldeki Hıdır jandarma komutanının ve köy öğretmeninin tavsiyelerine uyarak kaçakçılıktan köylülüğe geçmeye çalışan olumlu bir karakterdir. Aile ve özel olarak çocuk ise geleneksel kaçakçı tiplemesinin belki de en önemli bileşenidir. “Küçük çocuk, yalnız ve çaresiz Hıdır için, dayandığı derin anlamlarla insancıl bir sığınaktır; yabancılaşma karşısındaki son ışığın, dimdik ayakta duran öz’ün, kurtuluş ve özgürlüğün belirtisidir.” (Gevgilili, 1977: 129). “Katırcılar”daki Rüstem’de de benzer davranış ve tutumlar vardır. Örneğin köydeki kızının salgın hastalığa yakalandığını öğrenen Rüstem, yargılanmaları için kente götürülürken ölümü göze alarak konvoydan kaçır, ama maalesef köye ulaştığında kızı kollarında ölür. Yine de asilik yapmaz, tekrar teslim olur.

“Hudutların Kanunu” ve “Katırcılar” filmlerinde yasadışı kaçakçılık işinin bir hayatta kalma strateji olduğu açık mesaj olarak verilmiştir. “Hudutların Kanunu”nda Duran Ağa üsteğmenin tavsiyesi üzerine Hıdır’a bir kısım tarlası üzerinde ekip biçmesine izin vermiştir, ancak koyun sürüsünü tekrar sınırdan geçirmesini isteyince ve Hıdır bu isteği geri çevirdiğinde anlaşmayı bozar. Ardından kötülük salgın gibi yayılır: Arkadaşı Bekir köy okulunu yakar, öğretmen Hıdır’ın yetim oğlu Yusuf’u yanına alarak kasabaya gider. Hıdır Bekir’i durdurmaya çalışırken onu öldürmek zorunda kalır. Duran Ağa’nın adamları Hıdır’ın tarlasına koyunları salar ve tarla talan olur. Hıdır ağanın kahyası Aziz’i tarlada yakalar ve öldürür. Duran Ağa’yı da cami çıkışında kıstırır ve öldürür. Bu olaylar zinciri sonucunda Hıdır ve arkadaşları tekrar sınır kaçakçılığı yapmak durumunda kalırlar. Filmin sonunda Hıdır sınırdan mayın tarlasında ölür, böylece “hududun kanunu” işlemiş olur. “Katırcılar”da da Rüstem kentte mahkemede yargılanmak yerine jandarmanın arkasından doğrulttuğu namluya rağmen dağda tipide boşluğa doğru yürür ve gözden kaybolur.

“Katırcılar” filminde genel olarak erkek olan ve evli olan sınır kaçakçılarının; sert bakışlı ve kirli sakallı imajları; kabanlı puşili şalvarlı giyim-kuşamları; katırcılarla geleneksel kaçak mal taşıma stratejileri; dağlarda ustaca belirledikleri mal taşıma güzergahları; daha çok tüketim amaçlı yağ, çay, şeker ve tütün gibi malları taşımaları; kaçak malları kasaba ve ilçelerde işyeri olan tüccarlaşmış ağalar için taşımaları; devletten gizli (yasa dışı) iş yapmaları ve fakat devlete saygılı davranış ve tutumlar sergilemeleri; yöresel geleneklere bağlı olmaları; ve nihayetinde kaçak da olsa insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları için halk zihnine “iyi” ya da “zararsız” adam figürü olarak yerleşmeleri; ama yine de “yabani-dağlı” olarak etiketlenen ve araya mesafe konulan kişi olmaları; tepki olarak da kaçakçıların kapalı küçük grup olarak kendi halinde yaşamaları... (Hudutların Kanunu’nda olduğu gibi) geleneksel kaçakçı sosyal rollerinin sürdürüldüğünü göstermektedir.

5.1.2.2. Modern dönem sınır kaçakçılarının sosyal rolleri, davranışları ve tutumları

Modern dönem kaçakçılarının sosyal rollerine, davranışlarına ve tutumlarına ait bilgiler sahada gerçekleştirilen görüşmelerden üretilmiştir.

Günümüz sınır kaçakçılığı sürecine yeni aktörler dahil olmuştur. Bunlar uyuşturucu kaçakçısı, sigara kaçakçısı, silah kaçakçısı, insan kaçakçısı, vd. şeklinde çeşitlenmiştir. Bu her bir ürünü taşıyan yeni aktörler kaçakçılık faaliyetlerinde uzmanlaşmanın olduğunu göstermektedir. Kaçakçılıkta uzmanlaşma kaçakçıların rollerini, davranışlarını ve tutumlarını betimleme işini zorlaştırmaktadır. Dokuzuncu katılımcı, kaçakçılığın eskiden bir ticaret olarak bilindiğini ve kaçakçının da işinde gücünde olan biri olarak tanındığını ve kaçakçılar arasında taşıdıkları mala göre bir ayırım yapılmadığını söylemiştir. Anlattığına göre, “*İran sınırından eşya taşıyan kolberler vardı, mazot kaçakçıları vardı. Bunlar da katır beslerler sonra mazota götürürlerdi. Yani burada hepsinin ayrı ismi yoktur. ‘Kaçakçılık yapıyor’ derler*” (G9, Erkek, Genç, Esnaf, Lise).

Kaçakçılığın yeni aktörlerinin rol ve davranışlarının sosyal algısı geleneksel modele göre olumlu değildir. Geleneksel modelde kaçakçılar daha çok tüketim eşyası taşımaktaydılar ve kaçakçılığın gelenekle uyumlu normları çerçevesinde faaliyetlerini yürütmekteydiler. Yeni durumda ise insani olmayan ve yerine göre zararlı olan uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı gibi daha çok değişim değeri olan ürünlerin taşınması, kapitalist kar mantığı ile faaliyetlerin yürütülmesi ve bu faaliyetlerin kentlerden tanımadık (kimliksiz) kişilerce yürütülmesi yöre insanını rahatsız eden bir ortam yaratmıştır. Bu bakımdan örgütsel kaçakçılık modelinde kaçakçı, hem denetim organlarından hem de topluluktan gizlenme ve ketum olma eylemlerinde bulunur. Van’da yaygın olan örgütlü insan kaçakçılığında yasa dışı yurda sokulan insanlar metalaştırılmıştır. Bu derecede masumiyetini yitiren bir faaliyetin aktörleri (patron ve adamları) mafyavari tipler olabilir. Çünkü örgütsel kaçakçılık çıkara dayalıdır ve vurgun eğilimlidir. Kaçakçıların bu yeni rollerinin olumsuzluğunu otuzuncu katılımcı şöyle ifade etmiştir:

Kaçakçılık ile uğraşan birisi toplumda saygın tanınır. Çünkü yaptığı işte sadece kendisine değil, başka kişilere de yarar sağlar. Ama her kaçakçılık böyle değildir. Her şeyden önce insanlar artık daha bilgilidir. Mesela bir mülteci kaçakçısı saygın biri olamaz. İnsanlar üzerinden para kazanılması ve o kadar insanın zarar gördüğü artık herkes biliyor. Dolayısıyla eskisi gibi kaçakçılık yapanlar daha iyi tanınır. Ama diğerleri kötü tanınır. (G30, Erkek, Orta Yaş, İşçi, Lise).

Acaroğlu çalışmasında örgütsel kaçakçılığın aktörlerini zincirleme sıralamıştır. Bu aktörler Van’daki kaçakçılık sürecinde de gözlenebilmektedir: Sınırdaki katırcılar, sırtçılar, depocular, gözcüler vardır, sonrasında büyük yerleşimlere gelindiğinde büyük depo sahipleri ve malın gideceği bölgelere sevk edilmesinde görev alan araçlar bulunur. Bunlar şoförler, özellikle büyük sevkiyatlarda yakalanma esnasında suçu üstlenecek olanlar, bu sevkiyatların güvenliğinden sorumlu olan öncü ve gözcüler gibi aktörlerdir. Kaçak malların ulaştığı hedef bölgede ise küçük esnaf, dükkân sahipleri, tekel büfeleri ve tablacılar gibi diğer aktörler devreye girer (Acaroğlu, 2013). Bu aktörler arasında gözcüler veya erketeciler önemli figürlerdir. Bu kişilerin önceden sezme, görme ve bilme işlevleri olduğuna inanılmaktadır.

Özgen, sınırların mayınlanması ardından 1960'lı yıllarda rezan (rehber) adında yeni bir aktörün kaçakçılık sürecine katıldığını belirtmiştir. Günümüzde bu rezanın erkeci denilen aktör ile ortak özellikleri olduğu görülmektedir. Denetim ve güvenlik organlarından sıyrılmak için erketecilere ihtiyaç duyulmuştur (Özgen, 2011 Aralık).

Bavul kaçakçısı yeni döneme ait bir sosyal tiptir. Türkiye-İran sınırında bu işi yapanlar “bavul ticareti yapanlar” olarak bilinirken, Türkiye-Suriye sınırında bu kişiler “karınca” olarak isimlendirilmiştir. Ücretli işçi görünümünde olan bu kişiler kaçakçı tüccar adına çalışırlar ve getirebildiği eşya kadar pay alırlar. Karıncalar ya da bavul kaçakçıları ihtiyacı olmadığı halde sınır kapılarından yolcu görünümünde sürekli gidip gelirler. Doğu ve Güneydoğu sınır kapılarında karıncalık enformel bir istihdam biçimi haline gelmiştir (Anık, 2019). On ikinci katılımcı bu yeni aktörü şöyle tarif etmiştir:

Mesela her yer de kaçakçının farklı isimleri vardır. Bir arkadaşım vardı. Şırnak ve Mardin gibi yerlerde kaçakçıya “karınca” diyorlardı. Ben de merak edip sormuştum ne demek olduğunu. Bana diyordu ki: Sınırlarda geçişler bir ara çok serbestti. Birisinin günde giriş-çıkışı on beş seferi bulurdu. Oradaki gümrük memurları da onlara karınca dermiş. Ama bizde bu karınca dedikleri kişiler bildiğin bavul ticareti yapan adamdır. Şimdi baktığında kaçakçı demek ki iş olarak aynı şeyi yapsa da ismi aynı değil kardeşim” (G12, Erkek, Orta Yaş, Mesleği Yok, Üniversite).

Yeni dönemin kaçakçılığında yeni aktörlerden perakendeciler az, toptancılar çok kazanan kesimlerdir. Bavul ticareti yapan kişilerin stok ve elinde tutma durumlarını iyi yönetebilenler toptancı olabilmektedirler. Perakendeciler ve toptancılar hem organize hem de bireysel çalışabilmektedirler. Bu konuda on beşinci katılımcı gözlemini şöyle anlatmıştır:

Kaçakçılık yapan hem zengin hem de fakir insan vardı. Mesela büfesi olan bir tanıdığım vardı. Eşya getirip götürürdü. Allah arttırsın... Sonrasında durumu çok iyiye gitti. Şimdilerde birden fazla evi var. Toptancılık işine girdi. Daha da kazandı. Şimdilerde daha sıkı bir güvenlik var. Onun için kaçakçılıkta büyük paralar kazanan az kişi vardır. Kısaca günü kurtarma peşinde olan daha çok insan vardır” (G15, Erkek, Yaşlı, Çiftçi, İlkokul)

Geleneksel kaçakçının ticaretinin yeri ve zamanı belliydi ve kendisi de tanınırdı. Günümüz kaçakçılık süreçlerinde ise kaçakçının zamansal ve mekânsal bir belirlenmişliği bulunmamaktadır. Bunun en önemli nedeni kaçakçılığın hareketin simgesi olan kentlerde yapılıyor olmasıdır. Kentler kaçakçıyı ve kaçakçılığı daha iyi saklayıp belirsizliği de arttırmaktadır. Öte yandan geleneksel kaçakçılığa konu olan şeyler gereksinimleri karşılayan tüketim malları olduğu halde modern kaçakçılık süreçlerinde malların değişim değeri ve para ilişkisi öne geçmiştir. On altı numaralı katılımcı kaçakçılığın kimliksizleşmesini ironik bir şekilde anlatmıştır:

Kaçakçıyı şimdi tanımak daha zordur. Hemen her yerde kaçakçı bulabilirsin. Kaçakçılık burada uzun zamandan beri yapılıyor. Bir dönem koyun ticareti yapılıyordu. Sürüler halinde koyunlar götürülüyordu. Bu koyun ticaretiyle beraber tüccarlar yanlarında bir sürü şey getiriyordu. İşte efendime söyleyeyim... Gaz yağı, kadınlar için takılar, şeker, çay, altın... Sonrasında mazotu serbest yaptılar. Mazot kaçakçılığında hemen herkes çok iyi para kazanıyordu. Eee... Sonra sınırları kapatınca millet sigara kaçakçılığına başladı. Sigara kaçakçılığında da zarar edince uyuşturucu kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı yapıldı. Hatta uyuşturucu ve sigara çok yapıldığı zaman “bir kilo toz bir otobos” demeye başladılar. Yani bir kilo toz götüren bir otobüs parası kazanır. Yani bu iş tadı tuzu kaçtı bence. Kimin ne taşıdığı, kimin ne sattığı artık belli değil” (G16, Erkek, Yaşlı, İşçi, İlkokul).

Kaçakçıların rol ve davranışları konusunda hem geleneksel hem de modern kaçakçılığın değişmez normlarından ya da raconlarından biri *ketumluk*'tur. Geleneksel kaçakçılık döneminden modern kaçakçılığın başlarına kadar ketumluk, bir prestij ve norm olarak algılanırken günümüz modern kaçakçılığında çıkara dayalı olarak algılanmaktadır. Sonuçta kaçakçılık yasa dışı bir suç olarak tanımlandığı için ketumluk, çekinme, risk, korku vs. durumlar sınır çalışmalarını da kısıtlamaktadır.

Beşinci katılımcıya göre, “Sınır kaçakçılığı yapan konuşmaz, susar, susmak söylememek görmemek bu işin içinde var. Kişi sayısı fazladır. Hele mazot kaçakçıları hiç konuşmaz.” (G5, Erkek, Yaşlı, Çiftçi, Ortaokul). Ketum tutumdaki değişim kaçakçılıkta güven duygusunu da ortadan kaldırmıştır. Eskiden ahbap, arkadaş ve akraba olup beraber kaçakçılık yapan kişilerin şimdilerde birbirleriyle konuşmadıkları görüşmeler sırasında tespit edilmiştir. Birinci katılımcı gözlemini şöyle ifade etmiştir:

Tabii ki değişim vardır. Eskiden benim tanıdığım dâhil olmak üzere kaçakçılığı beraber yapan insanların birbirleriyle şimdilerde konuşmadıklarını görüyorum. Her işte olduğu gibi kaçakçılıkta da güven çok önemlidir. 30 yıl önceki adam şimdilerde 180 derece dönmüş durumda (*eliyle gösterdi*). Yani eskiden beraber iş yaptığın kişiye güvenirdin. Beraber yemek yerdin. Kaçakçılıkta sadece para kazanmak değil; güven, arkadaş, akraba ve isim kazanmak da önemliydi. Yav! Kardeşim, şimdi bakıyorsun, sadece para kazanmak için her şeyi yapan kişiler var. Bu sadece kaçakçılık için değil, her işte böyledir. Bir de kaçakçı alacağı cezaya göre kaçakçılık yapar. On yıl öncesine kadar cezalar daha azdı. Şu an bir göçmen kaçakçısı 20 yıl ve bir uyuşturucu kaçakçısı 30 yıl ceza almakta. Bu eşya, mazot, sigara kaçakçılıklarında da aynıdır. Cezalar hepsinde arttığı için parası en çok olan kaçakçılık yapılır. Diğer şekilde eskiden bu işi yapan kadınlar daha azdı veya hiç yoktu. Artık kadın kaçakçı da var. Haberlerde bazen karşılaşırsınız (G1, Erkek, Yaşlı, İşçi, İlkokul)

Kaçakçılıkta güven ve ketumluk duyguların zedelenmesi sonucu kaçakçılık ilişkilerinin girift bir hal aldığı görülmektedir. Tehlike ve risk faktörleri de artmaktadır. Anlatıldığına göre, örgütsel kaçakçılıkta kaçakçı gruplara çoğu zaman sızmalar olmaktadır ve grup içinde çatışmalar yaşanmaktadır. Bu durumu on üçüncü katılımcı şöyle ifade etmiştir:

Her işte olduğu gibi bu işte de güven çok önemliydi. Şimdi öncelikle dürüstlüğü bu işten aldılar. İhbarlar, şüpheler, itiraflar... Bunlar kaçakçılığı yabancılaştırdı. Kaçakçılıkta öncesinde devletten korkardınız. Şimdi hem devletten hem de etrafındakilerden korkuyorsun. Diğer taraftan devlet kaçakçılığı ne kadar yasakladıysa kaçakçılık bitmemiş. Bazı dönemlerde insanlara o kadar karışılmıyordu. Herkes ekmeğinin peşindeydi. Yasaklar ne kadar arttırıldıysa kaçakçılık daha da tehlikeli hale gelmiştir (G13, Erkek, Orta Yaş, Esnaf, Üniversite)

5.1.3. Sosyal ağ ve ilişkiler

5.1.3.1. Geleneksel dönem sınır kaçakçılarının sosyal ağı ve ilişkileri

Geleneksel kaçakçıların sosyal ağı ve ilişkilerine ait bilgiler bu makale için söylem analizi yapılan kaçakçılık temalı iki filmden üretilmiştir.

“Hudutların Kanunu” ve “Katırcılar” filmlerinde sınır kaçakçılığı etrafında dönen tüm ekonomi-politik ve sosyo-kültürel ilişkilerin bir ağ oluşturduğu açık olarak izlenebilmektedir. Sınır kaçakçıların mekânı yaşadıkları köyden tüccar-ağaların işyerlerinin bulunduğu ilçelere ve oradan kaçak malları getirdikleri sınırın öteki yakasına uzanmaktadır. Bu mekân üzerinde yerel-bölgesel geniş bir ilişki ağı oluşmaktadır. Teoriler bölümünde tanımlandığı üzere, sosyal ağlar bireysel bir iş olmayan kaçakçılık faaliyetlerini kolaylaştırmakta ve şekillendirmektedir. Ağın içindeki kişiler yörenin insanıdır ve bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır ya da en azından hemşehrilik çerçevesinde birbirlerini tanımaktadırlar. Tabii farklı çıkarlara sahip farklı aktörler arasında güvene dayalı ilişkiler mekanik bir dayanışma sağlamaktadır. Ağdaki kaçakçılık süreci gizlilik içerisinde sürdürülmektedir. Ancak merkezi kuralları koyan ve denetleyen kurumlar (devlet) süreçten haberdardır. Yerine göre merkezi kurumlar insani gerekçelerle yasal prosedürleri esnetebilmektedirler. Örneğin “Katırcılar” filminin sonunda tutuklu olan Rüstem yargılanmaya götürülürken konvoydan ayrılıp arkasına bakmadan boşluğa doğru yürümeye başlar, askerler atış menziline olmasına rağmen ateş etmezler.

Sınır kaçakçıları yaptıkları işin normlarını da geliştirmişlerdir. Bunlar enformel kurallardır ve gelenek haline gelmiştir. “Hudutların Kanunu”nda sınırın karşı tarafından getirilen mallar kentin uzak bir yerinde alınır-satılır. Öncesinde bir aracı veya erketeci, malı getiren ile satın alacak olan arasında bir haberleşme trafiği başlatır. Erketeci sınırda değil merkezdedir. Gelen-giden malı koordine eder. Sonrasında pazarlık gerçekleşir. Jandarma kaçakçıları tanır. Esnaf arasında gezerek mal kontrolü yapar. Bir sahnede jandarma çavuşu Ali Çello’ya: “*Bu mal Hıdır’ın mı?*” diye sorar. Ali Çello ise kaçak aldığı malların sahte faturasını çıkararak İstanbul’dan geldiğini belirtir. “Sınır bölgesinde belirli kişiler belirli kişilerle çalışmaktadır. Hangi kaçakçının kimin mallarını geçireceği ve kimlerle yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu patronaj ilişkilere aykırı davranıldığında sonuç kanlı olabilmektedir.” (Sarihan, 2023). Örneğin filmde bir sahnede koyun ticareti yapan sansar sürüyü karşıya geçirmek için kaçakçı gruplarla pazarlık eder. Ali Çello, Hıdır’ı işini elinden almakla suçlar. Hıdır bu işte başarısız olduğunu söyler. Ali Çello ise ihbar etmeseydin geçerdik suçlamasında bulunur. İki tarafın işçileri birbirine girer.

5.1.3.2. Modern dönem sınır kaçakçılarının sosyal ağı ve ilişkileri

Modern dönem kaçakçılarının sosyal ağı ve ilişkilerine ait bilgiler sahada gerçekleştirilen görüşmelerden üretilmiştir.

Modern kaçakçılık modelinde, sosyal ilişkiler farklı bir örgütlenme yapılanması içindedir. Yeni örgütsel süreçler teknolojiyle desteklenmektedir. Yeni aktörler yeni stratejiler geliştirmektedir. Bir zincirleme halka şeklinde gelişmiş bir iş bölümü ve uzmanlaşma yapısı görülmektedir. Kaçakçılık Türkiye’nin değişen toplumsal yapısına ayak uyduruyor denilebilir.

1980’lerden itibaren başlayan serbest ithalat-ihracat politikaları geleneksel kaçak ürünlere olan ilgiyi görece azaltmıştır. Yeni dönemde kaçak olan pek çok ürün artık normal piyasalardan temin edilebilmektedir. Bunun üzerine kaçakçılar toplumun değişen tüketim davranışlarını takip ederek, gümrüksüz (kaçak) mallar getirerek, kaçakçılık sürecini devam ettirmişlerdir. Mehmet Faraç yeni dönem kaçakçılarının sosyal ağ ve ilişkilerini ironik biçimde anlatmıştır: “*1990’lı yılların büyük ithalatçılarından Hamme Kurt, Kapaklı Pasajı’ndaki dükkanında otururken üzerinde askeri parkelerle, yırtık botlar yoktu. Takım elbiseli, traşlıydı. Kaçakçılıktan ithalatçılığa geçişini şöyle anlatıyordu:*” (Faraç, 2002: 121)

Hepimiz kaçakçıydık kardaş... Allah Özal’dan razı olsun... Bu ithalatı icat etti de kurtıldığ... Eskiden Suriye’den mal getirirdik... Bir gün Hong Kong’da bir zamanlar kaçak mal aldığım Suriyeli bir tüccarla karşılaşınca adam şaşırmişti. Gördüm ki kendisi bizim eski durumumuza düşmüş... Hong Kong’dan memleketine mal götürmeğe gelmiş ... Bah şu Allah’ın işine?... Neydik ne oldik?... Çok şükür polisten kaçtığımız günler geride kaldı... Şimdi de aynı işi yapıyık ama bunun adı eskiden kaçakçılıktı... Şimdi devlete vergi verdiğimiz için artık kaçakçı değil, itibar edilen iş adamı, ithalatçı oldik!...

Faraç’ın (2002) Urfa’nın Kötüler Mahallesi kaçakçılarında gözlediği bu değişim Van’da veya başka kaçakçılık mekanlarında da benzer seyretmiştir. Neşe Özgen’in 1980 sonrasının karakteristiği olarak gördüğü şey piyasa için yapılan kaçakçılığın akrabalık bağlarını çözmüş olmasıdır. İkinci olarak kaçakçılık uluslararasılaşmıştır. Bu uluslararası ağın yeni aktörleri kaçak malları serbest bölgelerden yurda sokan iş adamı ve gümrük komisyoncusudur. Böylece, sınırın etki alanı belirsizleşmiştir ve sınır halkı da neredeyse tamamen işsiz kalmıştır (Özgen, 2011 Aralık). Özgen’in tanımladığı sosyal ağdaki bu niteliksel değişimi araştırma katılımcıları tam olarak ifade edemeseler de teyit etmişlerdir. Bunlardan altıncı ve on dördüncü katılımcıların sözleri aşağıdaki gibidir:

Değişim vardır. Her alanda değişim olduğunu söyleyebilirim. Mesela mazot kaçakçılığının olduğu dönemlerde İran’dan getirilen eşya ve mazot için at, katır, deve vs. hayvanlar kullanılırdı. Ancak bu sadece mazot değildi. Mazotla beraber eşya da gelirdi. Bir anda bir pazarın kurulduğunu düşünebilirsiniz. Halısından ayakkabısına kadar her türlü ürün bulunurdu. Sınırların kapanmasından sonra bu kadar eşya getirilemedi. Getirilecek eşyanın hem küçük hem de değerli olması gerekiyordu. Bu da sigara, eroin, tütün, alkol vs. gibi ürünlere dönüştü.

Ayrıca bir hayvanın atlayamayacağı hendekler kazıldı. Şimdilerde de kaçakçılık devam ediyor. Cezalar kaçakçılığı bitirmiyor. Kaçakçılık cezalara göre şekil alıyor” (G6, Erkek, Genç, Mesleği Yok, Üniversite).

Şöyle söyleyeyim: Eski ve yeniye göre farklılaşma var. Eskiden genelde sabit bir şekilde geçimini sağlayan bir kaçakçıdan bahsedebilir. Ama şu an beraber yapılan bir kaçakçılık var. Bazı kişiler örgütlenerek bir araya gelir. İşin sonunda bazıları mağdur; bazıları kazanır. Sonrasında mağdur olana yardım edilir mi? Onu bilemem. Ama örgütlediği için ya tam zengin olursun ya da tam fakir olursun. Genel olarak da mağdur olanların sayısı daha fazladır. Zengin olan kişi de bedelini ödeyerek bir yerlere gelmiştir. (G14, Erkek, Yetişkin, Diğer, Üniversite)

Kaçakçılığın sosyal ağındaki değişimler aslında küresel ekonomi-politik değişmelerin bir yansımasıdır. Örneğin beşinci katılımcı İran Devrimi (1979) sonrasında yaşanan değişime dikkat çekmiştir:

Mesela İran rejimi değişince devlette bir süre boşluk oluşmuştu. Yağ, şeker tozu, çay, un ve tütün çok uygun fiyata alınıp satılıyordu. Bu hem karşı tarafın işine hem de bizim işimize yarıyordu. Şimdilerde böyle bir kaçakçılık yoktur. Mesleğin dışında belki tercihe dönüşür. O da sıcak paranın olmasındandır. Yapılan işten hızlı bir şekilde para kazanılınca tekrar yapılabilir” (G5, Erkek, Yaşlı, Çiftçi, Ortaokul)

Kaçakçılığın örgütlü modelinde risk ile sıcak para akışı doğru orantılıdır. Bu bakımdan işin zorluğu arttığında gelen para da artmaktadır. Örgütlü kaçakçılık süreçlerine katılanların risk-para muhasebesi yaptığı görülmektedir. Bu durumu on üçüncü katılımcı şöyle ifade etmiştir:

Kaçakçılık bir tercihtir. Aslında kazanmak başka bir şeydir. Askerden geldikten sonra uzun bir süre hiç olmadığı kadar paraya ihtiyacım vardı. Öncesinde varlıklılıydık. Ancak ailemin ekonomik durumu kötüleşince durumu toparlamam gerekiyordu. Kısacası kaçakçılık bir tercihtir; çünkü hazır para vardır. Eğer bir şeyin bir anda veya hemen olmasını isterseniz kısa yollara başvurursunuz. Kaçakçılık da kısa bir yoldur. Ayrıca kaçakçılık yapan kişi kısa yoldan kazandığı parayla da sonrasında statü kazanmaya çalışır. (G13, Erkek, Orta Yaş, Esnaf, Üniversite)

Geleneksel ve modern kaçakçılık modellerinde devlet her zaman için önemli bir aktördür. Devletin denetim ve yargı politikalarına göre kaçakçıların strateji ve yöntemleri değişmektedir. Bu ilişkiselliğe on ikinci katılımcı şöyle vurgu yapmıştır:

Mesela öncesinde mazot kaçakçılığı yapılırdı. Ama o zamanlar kaçakçılık gözüyle bakılmıyordu. Sonrasında yasaklar getirildi. Sonrasında sigara kaçakçılığı yapıldı. Onun da önü kesilince artık uyuşturucu ve göçmen kaçakçılığı yapmaya başlandı. Şimdi mazot kaçakçılığı yapan birisi o dönemlerde on bir haneli bir aileye bakabiliyordu. Ama sonrasında girdiği her kaçakçılıkta kaybetmiştir. (G12, Erkek, Orta Yaş, Mesleği Yok, Üniversite)

5.1.4. Sosyal statü ve güç yapıları

5.1.4.1. Geleneksel dönem sınır kaçakçılarındaki sosyal statü ve güç yapıları

Geleneksel kaçakçıların sosyal statü ve güç yapılarına ait bilgiler bu makale için söylem analizi yapılan kaçakçılık temalı iki filmde üretilmiştir.

“Hudutların Kanunu” filminde klasik ağa-köylü sınıfsal çelişkisi etrafında bir olay örgüsü vardır. Üçüncü bir aktör olan modernleşme sürecindeki Devlet’in ise gölgesi her daim insanların üzerindedir. Devletin anayasal eşitliğe giderek daha çok değer verdiği mesajı verilmektedir. Örneğin, sınırdan kaçak geçerlerken jandarmayla çatışan kaçakçı grubundan Hıdır’ın ağabeyinin ölü bedenini köye getirildiğinde jandarma karakolunda yeni göreve başlayan üst teğmen başsağlığı dilemek için köye gelir. Bir başka sahnede kasaba eşrafı hediyeleriyle karakola ‘hayırlı olsun’a geldiğinde üstteğmen hediyeleri geri çevirir. Sosyo-ekonomik yapının bir parçası olarak kırsal sermayenin kendi içerisindeki ağa-tüccar çelişkisi de bir tema olarak işlenmiştir. Kaçakçıların başı Duran Ağa uçsuz bucaksız toprakları ve sayısız sürüleriyle feodal toprak sermayesinin temsilcisidir.

Kentsel ticari sermayenin temsilcisi Ali Cello ağa ise sınırdan kaçakçılık için adam besler, kaçak malları dükkanında satar. Sınır sıkı denetlenmeye başlamıştır ve az sayıdaki kaçakçı için iki ağa arasında rekabet yaşanmaktadır. Araştırma kapsamında incelediğimiz “Katırcılar” isimli 1980’li yılları gösteren diğer filmde bu çelişki ağanın yenilmesiyle çözülecektir. Ağa ilçeye taşınarak kılık kıyafet ve dil olarak kentlileşmiş tüccar-ağa rolü oynamaya başlayacaktır (Gevgilili, 1977; Depeli, 2003).

“Hudutların Kanunu”nda baskıcı yerel ağa ile kaçakçılığı önlemeye çalışan bir jandarma subayı ve köy öğretmeni arasında kalan ve sonunda mayın tarlasında ölen yoksul ve çaresiz bir Güneydoğu Anadolu insanı resmedilmektedir (Şenoğuz, 2014). Sınır kaçakçısı Hıdır ve arkadaşları cahil insanlardır. Sınırdan, mayın tarlaları arasından eşrafın (Ali Cello, Hasan Derviş ve Duran Ağa’nın) koyun sürülerini karşı taraftaki tüccarlara taşıma işi yapan “sınır işçisi” görünümündedirler. 1960’lı yıllarda bu insanlar yaptıkları iş dışında küçük esnaflık gibi başka işler yapmaya henüz cesaret edememektedirler. Örneğin filmde bir sahnede kaçakçılardan biri Hıdır’a sıkı denetim olduğu bir anda ısrarcı olan Derviş Hasan’ın koyunlarını sınırdan geçirip gelen parayla kendi sermayelerini oluşturmalarını teklif eder. Diğer kaçakçı Bekir ona şu yanıtı verir: “*Olmaz bir iştir. Yakalanırsak elde avuçta bir şey kalmaz. Harap oluruz. Biz işçiyiz o kadar. Duran Ağa, Hasan Derviş, Ali Çello, Abdurresul Ağa... Onlar başka, büyük para çok büyük para. Biz Hasan Derviş’in davarını geçirek yeter.*” Sonrasında davar başına düşen para miktarını parmak hesabıyla yapan kaçakçılar, karar için beklemeye koyulurlar.

“Hudutların Kanunu”nda gücü elinde tutan ağa takımı, köye okulun girmesini, çocukların okumasını istemezler, çünkü kültürel aydınlanmanın gerçekleşmesi halinde geleneksel işlerini yürütemeyecekleri kaygısı yaşamaktadırlar (Özgüç, 1977). Filmde beyaz perdeye yansıtılan ekonomi-politik ve sosyo-kültürel ilişkilerin mekânı 1960’larda henüz kapitalist ilişkilerin gelişmediği kırsal yapıdır. Köylüleri tarlada yarıcı değil, sınırda kaçakçı görmek isteyen bu düzen, çocuğunun geleceği adına kaçakçılıktan dönmeye çalışan Hıdır’ın bin bir zahmetle ektiği tarlasını talan edecek, zaten imkansızlıklarla boğuşan köy okulunu yakıp yıkacak ve nihayetinde en yakın arkadaşı Bekir’in tabancasını Hıdır’ın sırtına doğrultacaktır (Gevgilili, 1977).

“Katırcılar” filminde ağalar Türkiye’nin neoliberal politikalara uyum sağlamaya çalıştığı 1980’lerde artık ilçeye yerleşmiş olarak yarı kentli bir görünümde gıda toptancılığı, elektronik aletler vb. ticaret işleriyle uğraşmaktadırlar. Ama ekonomik dayanakları hâlâ kaçakçılıktır; kaçak ürünler satmaktadırlar. “Ağaların konumu, kapitalistleşme ve bu yolla daha da zenginleşme doğrultusunda değişmiştir fakat yeni görev dağılımında köylülerin konumları aynı kalmıştır; onlar ağaya mal sağlayan kaçakçı işçiler olmayı sürdürürler.” Bu hiyerarşik statü farkına rağmen her iki taraf birbirlerine bağımlıdır. Bu nedenle devletin görünen yüzü jandarmaya karşı birbirlerini kollarlar. Kaçakçı üç arkadaş bir ihbar sonucu yakalandıklarında sorguda ağalarının adını söylemezler, çünkü bu gelir kapılarının kapanması anlamına gelecektir. Sorguda, jandarma komutanı sorar: “*Kimin kaçağı bunlar? Sekiz balya tütününü ne yapacaktın?*”; Rüstem ve Abdurrahman ayrı ayrı aynı yanıtı verirler: “*Kendi ihtiyacımdır.*” Ağalar da benzer bir kaygıyla üç kaçakçının kurtulmasının yollarını araştırırlar ama başarılı olamazlar. Çünkü Türkiye’nin köklü değişim döneminde geleneksel ağalık kurumu da değişmektedir; kırsal yapıdan gelen güç kırılmaktadır (Depeli, 2003). Bu arada katırcıları ihbar eden kişi tüccar-ağa Abdülaziz’in oğludur. Ağa oğluna kızmaktadır ama kentsel ortamda kendisinden sonra bu ticari işleri görececek olan yeni kuşaktan oğlu oyunu kapitalizmin mantığına göre oynayacağını ipucunu vermiş olmaktadır.

“Katırcılar” filminde 1980 sonrasında işçileşen sınır kaçakçıları statü kaybına uğramakla birlikte yeni döneme ayak uydurmaya çalışmaktadırlar. Filmin bir sahnesinde teslimattan sonra kahvede oturan kaçakçılar kaçak tütün pazarlığı yapanlara kulak kesilirler: “*Muş tütününü bu, sermayesi kurtarmaz.*” Hemen kendi aralarında bunun muhasebesini yaparlar: “*Muş tütününü, bize 3’e bırakır, 2’si Abdülaziz’in*”. Ayrıca kaçak mallar taşıyan bu üç kişinin kim daha fazla para verirse ona çalışacağına karar vermeleri de kapitalist çıkarıcı ilişkilerin kaçakçılık olayında gelişmeye başladığını göstermektedir.

Yaptıkları işin riskini ve karşı tarafa çok ve kolay para kazandırdıklarını bildikleri için sıkı pazarlık yapmaktadırlar. Kaçakçı Rüstem'in, tüccar-ağa Abdülaziz'e mal teslimi sırasında söylediği sözlerden bu gerçek anlaşılmalıdır: *"Tütün işini konuşalım. Bizim taşıdığımız bu mal katırların yemini çıkarmaya ancak yetiyor... İki onluk daha vereceksin. Daha burda nalburcuya uğrayıp hayvana yeni semer alacam."* Katırcılar fiyat konusunda da rakip tüccar-ağaları karşı karşıya getirmektedirler. *"Abdulaziz Bey, sayımız azdır. Tehlikesi fazladır. Jandarma iki misli. Dağlarda sesler artmıştır."* Bunun üzerine Abdulaziz ağanın cevabı ve sonrasındaki diyalog şu şekilde gelişir: Ağ; *"2'şer bin vereceğim"*, Rüstem: *"2500'den aşağı kabul etmeyiz. 2 bini Nasuh ağa veriyor, farkı ne?"* Bunun üzerine Abdulaziz ağa, Rüstem'in arkadaşı Abdurrahman ile anlaştıklarını söyler. Rüstem diretir ve pazarlık sonunda katırcıların istediği fiyat kabul edilir. Ancak katırcılar bu pazarlıktan karlı çıksalar da ihbar sonucu yolda yakalanırlar. Film de yolda biter. Bu olaylar örgüsünün sonucunda yeni dönemin kesin mağlubu geleneksel sınır kaçakçılarıdır. Bu gerçek katırcıları yakalayan jandarma komutanının gazeteciyle konuşmasından da anlaşılabilir: *"6 katır, 8 balya tütün... adam başı 60 bin kazanırlar, yakılacak iş değil!"*

5.1.4.2. Modern dönem sınır kaçakçılarındaki sosyal statü ve güç yapıları

Modern dönem kaçakçılarındaki sosyal statü ve güç yapılarına ait bilgiler sahada gerçekleştirilen görüşmelerden üretilmiştir.

Terbiyesizliğin Teorisi (2006) kitabının yazarı Roland Girtler, kenar kültürlerin bir tipolojisini oluşturmaya çalıştığı eserinde "terbiyesiz" (aykırı) davranışların "kültürel" bir açıklama modeli geliştirmiştir. Yazar bu modelde "Gayri meşru ve ayıplanmış işlere dayalı kenar kültürler" grubu içerisinde kaçakçılara da yer vermiştir. Tanımlamasına göre kaçakçıların tipik özelliği yasalarla çatışmalarıdır. Böyle de olsa bu grubun sahip olduğu sosyal güç ters orantılı olabilmektedir. Kaçakçılık grupları büyük bir etkinliğe sahip oldukları için bunların üyeleri toplum içinde büyük itibar görebilmektedirler. Girtler, özellikle geleneksel kaçakçıları *"küçük insanların kahramanları"* olarak nitelemiştir. Çünkü onlar özellikle kıtlık gibi kriz zamanlarında insanların ihtiyaç duyduğu maddeleri sınırlar ötesinden getirerek işlevsel yararlılık gösteren tarihsel figürlerdir. Buna rağmen insanlar kaçakçılara hem minnet ederler hem de onlardan uzak durmaya çalışırlar. Günümüzde kaçakçılık, İtalyan mafyası ve Güney Amerikalı uyuşturucu baronları örneğinde olduğu gibi insanlara büyük paralar kazanma ve yüksek statü edinme fırsatı sunmaktadır (Girtler, 2006). Girtler'in modelinde "saygınlık" kapitalist mantık çerçevesinde tabandakiler için "işlevsel yararlılığa" ve tavandakiler için "büyük paralara" endeksli görünmektedir ve günümüz için bu görece doğrudur. Ancak saygınlık kültürel değer alanıyla da ilgili bir kavramdır ve özellikle insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi işler çok para sağlasa da saygınlığı azaltabilmektedir. Saha görüşmelerinde bu gerçek teyit edilmiştir. Yirmi beşinci katılımcının görüşleri şöyledir:

Kaçakçı eskiden bir saygınlığı vardı. Çünkü kaçakçılıkta eskiden ticaret yapıldı. Yani bir göçmen kaçakçısı gibi insanların hayatları tehlikeye atılmazdı. Mesela Van Göl'ünde geçen yıllarda bir sürü göçmen hayatını kaybetti. Şimdi bir göçmen kaçakçısı ile bir eşya getiren bir kaçakçı aynı olur mu? Kaçakçılıkta ticaret yapacaksa iyi tanınır ve çevresi olur. Ama göçmen ve uyuşturucu kaçakçılığı yaparsa insanlar kötü tanır. Onlar da bunun farkında oldukları için kendilerini gizlerler (G25, Erkek, Genç, İşçi, Üniversite)

Sosyal bir ağ içerisinde gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinde ağdaki aktörler arası güç eşitsiz dağılım gösterir. Yani kaçakçılıkta, büyük ve küçük kaçakçı ayrımı vardır. Büyük kaçakçı maşa kullandığı için eli yanmayan kişidir, küçük kaçakçı ise geçim amacıyla ya da yükselme hevesiyle bu işleri yapan kişidir yani büyük kaçakçının maşasıdır. Gücün eşitsiz dağılım gösterdiği kaçakçılık organizasyonunda doğal olarak en çok mağdur olan küçük kaçakçılardır. Kaçakçılığın hiyerarşik organizasyonunda bir üst basamağa çıkıldıkça kişiler daha çok gizemli hale gelmektedir, kimliksizleşmektedir. On üçüncü katılımcı bu konudaki görüşü şöyledir:

Kaçakçılık eski kaçakçılık değildir. Bu işin de kademesi var. Üstte olan daha çok kazanıyor. Altta olan ya günlük kazanır ya da ceza alır. Esasında bu işi çok iyi yapıp da cezaevine düşen kişi yoktur. Kaçakçılık yapıp da cezaevine girenler genelde aracı veya amatör olanlardır. Onun için kaçakçılıkta genel olarak fakir veya yoksul kesim daha fazladır (G13, Erkek, Orta Yaş, Esnaf, Üniversite).

Modern kaçakçılık sürecinde gücü belirleyen paradır. Para hiyerarşik dizilim gösterir. Bu dizilim farklı kaçakçı tiplerini belirler. Bu tiplerin bazıları kaçakçılık süreçlerine doğrudan bazıları ise dolaylı olarak katılır. Doğrudan katılım sağlayanlar malı taşıyan işçi görünümüne sahiptirler; dolaylı katılım sağlayanlar ise artı ürüne el koyan patron görünümüne sahiptirler. Altıncı katılımcı güç yapısını şöyle betimlemiştir:

Farklılaşma vardır. Zenginlerin birçoğu uyuşturucu kaçakçılığı yapmıştır. Zamanında kazandığı parayla da sermayesini kurmuştur. Bu işe aracılık eden kişi de kazanmıştır. Şebeke şeklinde devam eden bir kaçakçılıkta birçok kişi kazançlı çıkabilir. Diğer şekilde birkaç parça eşya getiren bir kişi sadece geçimini sağlamış olur (G6, Erkek, Genç, Mesleği Yok, Üniversite).

Modern kaçakçılıkta paranın en önemli değer olması kaçakçılığı çoğu zaman zorunlu bir iş olmaktan çıkartarak bir tercihe dönüştürmüştür. On sekizinci katılımcının ifadesiyle, “Kaçakçılıkta mevzu paradır. Kaçakçılıktan para kazanacağını düşünen herkes bu işe girer. Mesela bir adam kaçakçılık dışında bir iş bulursa yine de kaçakçılık yapmaya devam eder. Çünkü bu işte daha çok para var.” (G18, Erkek, Genç, Mesleği Yok, Üniversite).

6. SONUÇ

Bu araştırma sonucunda sınır kaçakçıların değişen sosyal profili görece betimlenebilmiştir. Araştırmada “sınır kaçakçılığının” tarihsel ve toplumsal derinliği olan bir olgu olduğu ve süreç içerisinde geleneksel ve modern formlarının oluştuğu bulgulanmıştır. Makalede bu iki form arasındaki benzer ve farklı özellikler işaretlenmiştir.

Araştırmanın asıl problemini oluşturan “sınır kaçakçıların değişen sosyal profilini betimleme” işinin ise olgunun çok boyutluluğu nedeniyle oldukça zor olduğu bulgulanmıştır. Giriş bölümünde dikkat çekildiği üzere farklı zaman ve mekanların farklı kaçakçılık faaliyetleri vardır ve bu değişkenlik kaçakçılık sosyal profiline de yansımaktadır. Buna göre genel bir sınır kaçakçısı sosyal profilinden söz edilemez. Ancak olgunun farklı kültürlerdeki benzerliğinden söz edilebilir. Örneğin kaçakçılar çoğunlukla ekonomik kazanç motivasyonu ile kaçakçılık işleri yaparlar. Kavram olarak sınır kaçakçısının tanımladığı alt başlıkta ifade edildiği üzere, kaçakçıların yaptıkları işler farklılaştığı gibi kendileri de farklı bireylerdir; geçmiş yaşantıları, etnik kökenleri, inançları, motivasyonları vd. farklı olan bu insanlar, farklı şeylerin kaçakçılığını yaparlar. Buna göre farklı bağlamlar benzersiz özelliklere sahip farklı sınır kaçakçısı profilleri üretecektir. Ancak yine de tüm zorluklara rağmen olgusalıkları betimlemek ve ardından açıklamak bilimin varlık nedenlerinden birisidir.

Sınır kaçakçıların sosyal profili konusunda yukarıda ifade edilen zorluğu aşmak için bu çalışmada iki strateji geliştirilmiştir. Birinci strateji olarak zaman ve mekân sabitesi belirlenmiştir. Mekân olarak Van ili bir sabitedir. Buna göre bu çalışmada sınır kaçakçısı sosyal profili olarak ortaya konan betimsel bilgiler Van ilinde faaliyet gösteren sınır kaçakçıları için geçerlidir. İkinci sabite Türkiye'nin toplumsal yapısında ciddi bir dönüşümü başlatan neoliberal ekonomi kararlarının alındığı 24 Ocak 1980 tarihidir. Bu tarihten sonra toplumsal yapıda geleneksel ve modern ayrımı açık ve belirgin hale gelmiştir ve sınır kaçakçıların sosyal profili bu ayrımdan bağımsız değildir. İkinci strateji olarak aktör sabitesi belirlenmiştir: Sosyal bir ağda gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinin çok aktörlü yapısı içerisinden, bizzat emeği ile yasa dışı taşıma faaliyetlerini yürüten ve gelenekselden moderne geçiş sürecinde sırtçı, katırcı ve karınca gibi sıfatlarla izi sürülebilen “sınır emekçisi” sabite olarak kabul edilmiştir.

Buna göre, sınır kaçakçısı sosyal profili olarak sunulan bilgiler genel olarak ağın tabanında bulunan, çok çalışan ama az kazanan ve kaçakçılık faaliyetinin açığa çıkması durumunda cezalandırılan bu sosyal tipe aittir.

Bu teorik gerekli açıklamanın ardından değişim halindeki sınır kaçakçısı sosyal profilini dört unsurunu bir araya getirerek ve bağlamı içerisinde bulgu olarak ifade edebiliriz.

Bir sosyal tip olarak “sınır kaçakçısı” figürünü oluşturan faktörler daha çok toplumsal ve daha az bireysel karakterlidir. Sınır kaçakçısının ortam ve koşulları yani bağlamı kaçakçılık işi yapmanın temel belirleyicisidir. Coğrafyanın zorluğu, sosyo-ekonomik yapıdaki yapısal sorunlar, politikanın çözüm üretmemesi ve sosyo-kültürel yapının onaylayıcı değer ve norm sistemi kaçakçılığı teşvik etmese de en azından uygun koşullarını sağlamaktadır. Öte yandan, koşulların zorlamasıyla kaçakçılık işi yapanların dışında bir kısım bireyin riskine rağmen kısa yoldan zenginleşme ve böylece saygınlık kazanma motivasyonu da sınır kaçakçısı figürünün oluşmasında bir etkidir. Bireysel etken kapitalizmin geleneksel yapılara sızmasıyla ilgili daha çok modern döneme özgü bir özelliktir. Geleneksel kaçakçı kanaatkardır ve yasa dışı bu işi zorunluluktan yapmaktadır.

Geleneksel dönemden modern döneme uzanan süreçte sınır kaçakçılarının demografik özellikleri (yaşlılar daha az, gençler daha çok bu iş yapmaktadır gibi) değişmekle birlikte görece kararlı bir yapı özelliği göstermektedir. En temel üç karakteristik; *erkek olmak*, *genç-orta yaş grubundan olmak* ve *evli olmaktır*. Saha araştırmasında katılımcılardan bir kısmı artık kadınların da kaçakçılık yaptığını söylemiş ise de bir katılımcının “*Artık kadın kaçakçı da var. Haberlerde bazen karşılaşırız*” ifadesinden anlaşılacağı üzere bu kanıtı dayandırmayan bir iddiadır. Sağlam bir bilgi Acaroğlu'nun çalışmasında mevcuttur (2013). Kaçakçılık hükümlülerinin tamamı erkektir. Bir kısım hükümlünün eşi ve kızı gibi yakınları kendisi içerdeyken geçici ve gizli olarak kaçakçılıkla ilgili birtakım işler yapabilmektedirler. Kadınların kaçakçılık işlerine katılmamasının önemli bir nedeni Van ilinin geleneksel erkek egemen doğulu kültürüdür. Gerçi dünyanın pek çok yerinde benzer durum söz konusu ise de Avrupa taraflarında göçmen kaçakçılığı gibi işlerde ve kaçakçılığın ofis işlerinde kadın kaçakçıların sayısının artmaya başladığını gösteren araştırmalar vardır (Kuryliuk & Khalymon, 2020). Afrika taraflarında da kaçakçı pazarlarında esnaf görünümü kaçakçı kadınların sayısının artış gösterdiğini belgeleyen araştırmalar vardır (Dejene, 2001). ABD-Meksika sınırında da kadın kaçakçıların sayısının artış gösterdiğine dikkat çekilmiştir (Campbell, 2008). Kaçakçıların daha çok genç-orta yaş grubundan olması anlaşılır bir şeydir; sonuçta bu iş güç-kuvvet ister. Gerçi geleneksel ve modern kaçakçılık kıyaslandığında Katırcılar filmindeki Rüstem'in işinin zorluğuyla, günümüzdeki otobüs yolcusu karıncaların sınırın iki yakası arasında mekik dokumasının zorluğunun aynı olmadığına da dikkat çekmek gerekir. Ancak yine de sürekli otobüs yolculuğu yaşlı birey için yine uygun değildir. Kaçakçıların çoğunun evli olması yine gelenekle ilgili kültürel bir özelliktir. Ancak Acaroğlu kaçakçıların evli barklı, çocuklu olmalarını yaptıkları işi meşrulaştırmak için kullandıkları halde aile ilişkilerinin zayıfladığını bulgulamıştır. Geleneksel ve modern dönemlerin her ikisi için de geçerli olmak üzere kaçakçıların *eğitim düzeyi* düşüktür. Modern dönemde zorunlu eğitim ve okullaşmanın artması gibi gelişmelerin etkisiyle geçmiş döneme göre kaçakçıların eğitim düzeyi yükselmiş olabilir ancak yine de toplumun geneline göre eğitim düzeyleri düşüktür. Bazı araştırmalarda kaçakçılığın bir *meslek* olduğu ifade edilmişse de en azından Van'da kaçakçılığın bir meslek olarak görülmediği tespit edilmiştir. Acaroğlu da hükümlü kaçakçıların üçte ikisinin belirli bir mesleği olduğunu tespit etmiştir ancak bu meslekler düşük gelirli marjinal işlerdir. Geçmiş dönem kaçakçıların önemli bir özelliği köylerde yaşayan bu insanların kaçakçılık yanında olanaklı ise kırsal işlerle de uğraşmalarıdır. Acaroğlu *etnik köken* olarak kaçakçı hükümlülerin üçte ikisinin kendisini Kürt olarak tanımladığını tespit etmiştir. Saha görüşmelerine bu veri olmamakla birlikte Van'da bu oranının daha yüksek olduğu söylenebilir. Etnik köken konusunda geleneksel dönem ile modern dönem arasında belirgin farkın olduğu düşünülmektedir. Demografik özelliklerden biri *yerleşim yeridir*. Geleneksel kaçakçılar dağ köylerinde yaşadıkları halde modern kaçakçılar daha çok kentlerde ikamet etmektedirler. Bu özellik tanınırlıkla da ilgilidir. Geleneksel dönemde kaçakçı yaptığı işten dolayı tanınan bir kişidir.

Modern dönemde kaçakçı ise kentin kalabalık ortamında herhangi birisidir. Kendisi söylemezse yaptığı iş de bilinemez.

Yukarıdaki demografik özelliklere göre sınır kaçakçısı sosyal profili ete kemiğe büründü ve zaman içinde bu görüntünün özü aynı kalmak üzere değiştiğini de görmüş olduk. Ancak bu profilin tamamlanabilmesi için onun içerisinde yer aldığı sosyal ağı tanımak, bu ağdaki rollerini, davranış ve tutumlarını ve güç ilişkilerindeki konumunu da betimlemek gerekmektedir.

Kaçakçılığın geleneksel ve modern formlarının temel aktörü olan sınır kaçakçılarının değişmez bir özelliği kaçakçının faaliyetlerini sosyo-kültürel bir ağ içerisinde sürdürüyor olmasıdır. Bu ağ tarihin uzun zaman diliminde örülmüştür ve doğaldır. Aynı kökten coğrafyaya yayılan insanların dayanışma ilişkileri geliştirdikleri bu ağın kurucu unsurları aşiret, cemaat, hısım-akraba, hemşehricilik ya da en azından tanışıklık ilişkileridir. Sosyo-kültürel ağ, şimdilerde sosyolojide “sosyal sermaye” denilen şeydir. Bourdieu’ya göre sosyal sermaye, belirli bir toplumda mevcut ya da potansiyel kaynakların toplamıdır. Bu kaynaklar, bireylerin “karşılıklı kabul” ve “tanıma” yoluyla oluşturduğu ve kısmen de olsa kurumsallaşmış ilişkiler aracılığıyla edinilmiştir. Bireysel veya grupsal kaynaklar, bir topluluktaki kalıcı ağlardan veya karşılıklılığın inşa edildiği ilişkilerden elde edilir. Bu yönüyle sosyal sermaye, bireylerin bir gruba ait olma ile elde edeceği yararlar üzerine odaklanır. Bireylerin geliştirdikleri sosyal ağları kendileri için bir “yarara” dönüştürmeleri ve bu şekilde toplumsal yaşamın yeniden inşası olanaklı hale gelmektedir. Bir grubun üyesi olmaktan kaynaklanan çıkar ve dayanışma ilişkisi, bireylerin ekonomik kaynaklara ulaşmasına hizmet etmektedir (Bourdieu, 1985; aktaran, Yetim, 2012). Kaçakçıların sosyo-kültürel ağ içerisinde gerçekleştirdikleri kaçakçılık olayı aslında bir ticarettir. Yüzyıllardır yapılmaktadır. Örneğin 5.500 yıl önce Mezopotamya ve Suriye’den çıkan büyük bir ticaret ağı (Obeyd Kültürü) Güneydoğu Anadolu’da ve Doğu Anadolu’da Hallan Çemi, Cavi Tarlası, Değirmen-tepe ve Çayönü gibi gelişmiş ticaret yerleşimlerinin kurulmasına yol açmıştı (Soysal, 2003). Kaçakçıların yaptığı ticaret sınırlar çizilince yasadışı statüsü kazanmıştır. Bu ticaret sınırlardan yasal bir şekilde yapılsın denilebilirse de yine olgunun koşulları ve olanakları (bağlamı) çerçevesinde ayrı tartışmak gerekir. Gelenekselden moderne geçiş sürecinde kaçakçıların sosyo-kültürel ağındaki değişimler değerlendirildiğinde; Cumhuriyet’in başlarında çizilen sınırların bu ağı ikiye böldüğü, buna rağmen yasa dışı da olsa ticaret akışının devam ettiği, 1950’lerde sınırların mayınlanmasıyla bu ticaretin oldukça zorlaştığı, 1980’lerde modern döneme geçişle beraber denetimin daha da artırıldığı ve bunun üzerine karşı tarafla yasa dışı ticaretin sınır kapılarına kaydığı, ve en son olarak da yasa dışı ticaretin serbest bölgeler üzerinden yürütülmeye başlamasıyla sınırın etki alanının belirsizleştiği takip edilebilmektedir. Sosyo-kültürel ağın bu değişim sürecinde taşınan kaçak mallarda da değişim olmuştur; tüketim değeri olan mallardan değişim değeri olan mallara geçilmiştir. Bu süreçte yasa dışı ticaret akışını düzenleyen, yöneten aktörler de değişmiştir; ağlardan tüccar-ağalara, tüccar-ağalardan iş adamlarına, iş adamlarından da gerçek yöneticisi belirsiz ulusaşırı firmalara değişim olmuştur. Tüm bu değişimler olurken sosyal profilini tanımlamaya çalıştığımız sınır kaçakçısının hizmet ettiği patronları değişmiş, kendisinin lakabı değişmiş ama geliri ve statüsü görece aynı kalmıştır. Aslında sınır kaçakçısı zaman ve mekân değişse de hep aynı rolü oynamaktadır. Geleneksel dönemde ağa-tüccarın görece gözettiği sınır kaçakçısı şimdi korunaksızdır. Cezalar artırıldığı için riski artmıştır. Ve belki her şeyden önemlisi aslında başkaları insan veya uyuşturucu gibi kamu güvenliğini tehdit eden, halk sağlığını bozan şeyleri taşıdığı için, geçmiş dönem uzun yıllar içerisinde kazandığı saygınlığını yitirmiştir. Kamuoyu kaçakçı baronları değil sınır kaçakçısını günah keçisi bilmektedir.

Neşe Özgen’in bu değişim sürecinde dikkat çektiği nokta, oldukça manidardır, “piyasa için yapılan kaçakçılık akrabalık bağlarını da çözmüştür” (2011 Aralık), kaçakçıların sosyo-kültürel ağı parçalanmıştır. Bu yeni bir araştırma başlatacak kadar önemli bir toplumsal problemdir. Bu insanların anlam dünyası yok olmuştur. Günümüzde yerelde oluşan boşluğu ulusal ve küresel dinamikler doldurmaktadır. Bunlar da ekonomi-politik amaçlı ya da para ve güç odaklı olduğu için sosyo-kültürel değer sistemlerini üst üste yıkmaktadır.

Yukarıdaki anlatım sınır kaçakçısının değişen sosyal profilini görece betimlemiştir. Üç önemli noktaya yaparak makaleyi sonlandırmak yararlı olacaktır.

Birincisi, sınır kaçakçılarının sosyal profillerinin önemli bir diğer özelliği kaçakçıların taşıdığı mal ve ürünler yasa dışı olmasına rağmen, bunların kullanımı genellikle kendi içerisinde meşrudur (Golub, 2015). Örneğin kaçak sigara içtiği için kimse yakalanmaz. Bu ürünler bir şekilde toplumda tüketilmektedir ve bu bağlamda işlevselci bakış açısından sınır kaçakçılarının işlevsel yararlılığı bile ayrı bir çalışmada tartışılabilir. Bir başka açıdan örneğin işsizliği azaltma etkisine bakılabilir.

İkincisi, “Hudutların Kanunu” ve “Katırcılar” filmlerinde açık mesaj verildiği üzere, sınır kaçakçılarının sosyal profilinin önemli bir bileşeni, bu sosyal grubun asi veya eşkiya gibi gruplardan farklı olarak devlet ile barışık insanlardan oluştuğudur. Ailelerini geçindirebilmek için yaptıkları yasa dışı işi bir meslek gibi icra etmektedirler ve mütevazî kazanç sağlamaktadırlar. Bu özellik günümüzde biçimsel olarak değişse de nitelik olarak özü değişmemiştir. Kaçakçının sınıra bağlı bir doğası vardır. “Sınır” kaçakçı için hem aşılması gereken bir engeldir hem de bir kaynak ve fırsattır. Kaçakçı, paradoksal bir şekilde, kuralları çiğneyerek geçtiği sınırı her seferinde yeniden onaylamış olmaktadır, çünkü sınır onun faaliyetinin varlık nedenidir (Donnan ve Wilson, 2002; aktaran, Tekin, 2016).

Üçüncüsü, Neşe Özgen’in (2011 Aralık) Literatür bölümünde tanıtılan makalesindeki “Sınır ve kaçak ne demektir?” sorusuna verdiği yanıtı tekrar hatırlatmak anlamlı olacaktır. Özgen’e göre kaçakçılık ve kaçakçılar konusu ‘hukuksal olarak yasadışı’ ve ‘insan davranışı olarak yanlış’ etiketiyle damgalanmıştır ve yerine göre de istismar edilmektedir. Bu nedenle sorunun doğru yanıtı bulunamamaktadır. Doğru yanıtlar isteniyorsa bir önkoşul olarak devlet, siyaset, vatan ve vatandaşlık gibi kavramlarla ilintili olan sınır ve kaçakçılık konusundaki önyargıları bir kenara bırakmak gerekmektedir. Bu arada Katırcılar filminde Özgen’in sorusuna benzer bir soruyu gazeteci katırcı Abdurrahman’a sorar, katırcı gazeteciye “*katır kanaatkardır, beygirden daha fazla yük taşır*” şeklinde ironik bir yanıt vermiştir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, O. (2013). “Türkiye’de Sigara Kaçakçılığı, Karakteristikler, Kullanılan Yöntemler ve Kaçakçı Profili”, Doktora Tezi, T.C. Polis Akademisi, Ankara.
- Ahmad, A. N. (2016). *Masculinity, Sexuality and Illegal Migration: Human Smuggling from Pakistan to Europe*, Routledge, New York.
- Akad, L. Ö. (Yönetmen). (1966). *Hudutların Kanunu* [Film]. Dadaş Film.
- Anık, Ö. (2019). “Enformelden Formele, Sırtçılıktan Karıncalığa Türkiye’nin Güneydoğusunda Kaçakçılığın Dönüşümü: Şırnak Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Aras, R. (2015). *Mayın ve Kaçakçı: Türkiye-Suriye Sınırını İnşa ve Bozma Pratikleri, Çizgi*, Konya.
- Aydemir, M. A. (2016). “Sosyal Alanın Tipleştirilmesi: Toplumsal Tipler”. (Ed. Mehmet Ali Aydemir) *Toplumsal Tipler*, s. 11-32, Açılım Kitap, İstanbul.
- Baird, T. (2013). *Theoretical Approach to Human Smuggling*. Working Paper, No 10. Danish Institute for International Studies (DIIS) and Roskilde University (RUC).
- Bhagwati, J. & Hansen, B. (1973). “A Theoretical Analysis of Smuggling”, *The Quarterly Journal of Economics*, 87(2), 172-187.
- Boissevain, J. (1973). “Preface” (Eds. Jeremy Boissevain & J. Clyde Mitchell) *Network Analysis: Studies in Human Interaction*. Mouton–The Hague, Paris.
- Bourdieu, P. (1985). “The Forms of capital”, (Ed. J. G. Richardson) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, p. 241-258, Greenwood, New York.
- Campbell, H. (2008). “Female Drug Smugglers on the U.S.-Mexico Border: Gender, Crime, and Empowerment”, *Anthropological Quarterly*, 81(1), 233-267.

- Creswell, J. W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri, (Çev.: Mesut Bütün & Selçuk Beşir Demir), Siyasal, Ankara.
- Çağlayandereli, M. (2003). “Türkiye’nin Demografik Yapısı | Dün-Bugün-Yarın”. (Ed. Hasan Yazıcı) Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, s. 393-540, Nobel, Ankara.
- Dejene, Y. (2001). Women’s Cross-Border Trade in West Africa. Information Bulletin Wid Tech. 1-4. http://hubrural.org/IMG/pdf/wid_womens_cross_border_trade_in_wa.pdf
- Deniz, O. ve Doğu, F. (2008). “Türkiye-İran Sınırı: Sınırın Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerimizin Sosyo-Ekonomik Yapıları”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Dergisi, 13(19), 49-72.
- Depeli, G. (2023). “Türk Sineması’nda Doğu Anadolu – 1960-1990 Yılları Arasında Köy Filmleri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dolu, O. (2009). “Bir Fırsat Olarak Suç: Suçun Durumsal Belirleyicileri, Suç Fırsatları ve Rutin Faaliyetler Teorisi”, Polis Bilimleri Dergisi, 11(2), 1-30.
- Donnan, H. ve Wilson, T. M. (2002). Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları, (Çeviren: Z. Yaş), Ütopya, Ankara.
- Faraç, M. (2002). Kötüler Mahallesi, Günizi, İstanbul.
- Gartner. (2023). Social Profiles. [23.10.2023], [<https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/social-profiles>] adresinden alındı.
- Gevgilili, A. (1977). “Akad’ın Catastrophe’u; Hudutların Kanunu”, s. 127-137 Hudutların Kanunu. Güney Filmcilik, İstanbul.
- Girtler, R. (2006). Terbiyesizliğin Teorisi. (Çeviren: M. Beyaztaş), Kale, İstanbul.
- Golub, S. S. (2015). “Informal Cross-Border Trade and Smuggling in Africa”, p. 179-209, (Eds. Oliver Morrissey et al.) Handbook on Trade and Development. Edward Elgar, Cheltenham UK
- Gökçe, B. (1992). Toplumsal Bilimlerde Araştırma, Savaş, Ankara.
- Gören, Ş. (Yönetmen). (1987). Katırcılar [Film]. Uzman Film.
- Güven, S. (1996). Toplum Biliminde Araştırma Yöntemleri, Ezgi, Bursa.
- Kemerlioğlu, E.; Kızılcılık, S. & Gündüz, M. (1997). Araştırma ve Yazım Teknikleri, Saray, İzmir.
- Kızmaz, Z. (2005). “Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Sosyal Bilimler Dergisi, 29 (2), 149-174.
- Kuryliuk, Y. and Khalymon, S. (2020). “Criminal Profile of Migrants Smuggler Across the State Border of Ukraine”, Amazonia Investiga, 9(27), 195-208.
- Marvasti, A. B. (2004). Qualitative research in sociology - an introduction. Sage, Thousand Oaks.
- Miller, C. B. (1996). Aile Araştırma Yöntemleri, (Çev.: Dinçay Köksal), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, No 97, Ankara.
- NSC (no date). Transnational Organized Crime: A Growing Threat to National and International Security. [20.10.2023], [<https://obamawhitehouse.archives.gov/administration/eop/nsc/transnational-crime/threat>] adresinden alındı.
- Omer, A. E.; Omer, M. E. & Villanger, E. (2016 December). Cross-Border Trade in The War Areas of The Sudans: Smuggling or A Form of Cooperation? Sudan Working Paper, No 8, Chr. Michelsen Institute (CMI). Bergen.
- Özgen, H. N. (2011 Aralık). “Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi”, NTV Tarih, s. 24-27.
- Özgüç, A. (1977). Yurt Dışına Çıkması Yasaklanan Film; Hudutların Kanunu ve Türk Sineması. S. 125-126, Hudutların Kanunu. Güney Filmcilik, İstanbul.
- Pitt, M. (1981). “Smuggling and Price Disparity”, Journal of International Economics, No 11, s. 447-458.

- Sarihan, S. (2023). "Sınır Kaçakçılığı ve Sınır Kaçakçısı Üzerine Sosyolojik İnceleme: Van Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Seesholtz, D.; Wickwar, D. & Russell, J. C. (2006 September). Social Economic Profile Technical Guide, Gen. Tech. Report WO-74, USDA Forest Service. Washington, DC.
- Simpson, P. & Mayr, A. (2010). Language and Power - A Resource Book for Students. Routledge. London.
- Soysal, M. (2003). Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sözen, E. (1999). Söylem - Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite. Paradigma, İstanbul.
- Şenoğuz, H. P. (2014). "Demarcating Kilis as A Border Town: Community, Belonging and Social Mobility Among Socio-Economic Strata on The Syrian Border of Turkey", Ph.D. Thesis, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Tekeli, İ. (2011). Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekin, F. (2012). "Sosyolojik Açından Sınır: Hakkâri Örneği", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tekin, F. (2016). "Kaçakçı: Bir Sinemasal Tip Çözümlemesi (Hudutların Kanunu ve Sarhoş Atlar Zamanı)". (Ed. Mehmet Ali Aydemir) Toplumsal Tipler, s. 203-2016, Açılım, İstanbul.
- Tekin, F. (2023). "Sınır Sosyolojisi Perspektifinden Theo Angelopoulos'un "Sınır Üçlemesi"", İnsan & Toplum, 13(3), s. 57-80.
- von Lampe, K. (2012). "Transnational Organized Crime Challenges for Future Research". Crime Law and Social Change, No 58, s. 179-194.
- Yetim, N. (2012). "Ekonomi ve Sosyolojinin Yeni Bir Kavşakta Buluşması: Sosyal Sermaye", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(11) 91-106.